

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

на тему:

Суспільно-політичні процеси на Закарпатті в 1920–1930-х рр.

Студентка групи СОІз-41
напряму підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта (Історія)»

Ясінська Віталія Василівна

Керівник: доцент кафедри історії
України і методики викладання історії

Королько Андрій Зіновійович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

Івано-Франківськ – 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ЗАКАРПАТТЯ В СКЛАДІ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ	7
1.1. Проблематика самовизначення і розв’язання питання про державну приналежність Закарпаття.....	7
1.2. Політична інтеграція Закарпаття до складу Чехословацької держави.....	15
1.3. Умови політичного й соціально-економічного розвитку Закарпаття у складі Чехословацької Республіки.....	21
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ЗАКАРПАТТЯ В 1920-1930 РОКАХ.....	31
2.1. Створення й діяльність угорських національних партій та громадських організацій на Закарпатті	31
2.2. Політичні партії та їхня участь у парламентських виборах	39
2.3. Регіональні особливості політичної думки на Закарпатті періоду 1920–1930-х рр.	45
РОЗДІЛ 3. Моделювання уроку на тему «Закарпаття у міжвоєнний період»....	53
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	63
ДОДАТКИ.....	68

ВСТУП

Актуальність теми: у період 1920–1930-х рр. на Закарпатті відбувалися значні зміни в суспільно-політичній сфері. Закарпаття, що до цього часу було складовою частиною Австро-Угорської імперії, потрапило в склад новоствореної Чехословацької республіки. З цього моменту розпочалася активна політика культурної уніфікації та інтеграції цієї етнічної української території до складу нової держави. Однак, цей процес був неоднозначним та супроводжувався численними конфліктами та суперечностями.

Вказана тема дипломної роботи є актуальною і важливою з кількох причин.

По-перше, Закарпаття, як складова частина України, має складну історію та багатий культурний доробок, а його суспільно-політична ситуація в період 1920–1930-х рр. відображає складні процеси, що відбувалися на теренах, що колись належали Австро-Угорській імперії. Дослідження цих процесів може допомогти краще зрозуміти історію та культуру Закарпаття та розвиток української державності.

По-друге, досліджуваний нами період характеризується численними конфліктами та суперечностями, які відображали різноманітні інтереси та погляди різних національних та етнічних груп, що проживали на Закарпатті. Вивчення цих процесів може допомогти краще зрозуміти взаємини між цими групами, а також виявити причини та наслідки конфліктів.

По-третє, дослідження суспільно-політичних процесів на Закарпатті в 1920–1930-х рр. має важливе значення для розвитку сучасної України. Розуміння історії та політичної культури Закарпаття може допомогти краще зрозуміти сучасну ситуацію в регіоні та сприяти збереженню його культурного доробку.

Даний період в історії Закарпаття та України загалом відображає складні процеси формування держави та нації, а також відображає історію багатьох етнічних груп, які проживають на цих теренах. Крім того, результати

дипломної роботи можуть бути корисними для розуміння сучасної ситуації в регіоні та допомогти у формуванні ефективної політики розвитку Закарпаття та України в цілому.

Мета дипломної роботи – проаналізувати суспільно-політичні процеси на Закарпатті в 1920–1930-х рр. та донести цей матеріал для здобувачів освіти через моделювання навчального заняття. Для реалізації мети необхідно виконати такі **завдання**:

- розкрити проблематику самовизначення і розв’язання питання про державну приналежність Закарпаття та простежити процес політичної інтеграції Закарпаття до складу Чехословацької держави;
- показати умови політичного й соціально-економічного розвитку Закарпаття у складі Чехословацької Республіки;
- висвітлити створення й діяльність угорських національних партій та громадських організацій на Закарпатті та охарактеризувати діяльність політичних партій та їхню участь у парламентських виборах;
- проаналізувати регіональні особливості політичної думки на Закарпатті періоду 1920–1930-х рр.;
- здійснити моделювання уроку на тему «Закарпаття в міжвоєнний період».

Об’єктом дослідження є Закарпаття у міжвоєнний період та вивчення подій у цьому регіоні учнями 10 класу ЗЗСО.

Предметом дослідження є основні історичні та політичні події на Закарпатті в 1920–1930-х рр. та моделювання уроку з окресленого періоду часу функціонування регіону.

Методи дослідження: для досягнення мети дослідження можуть бути використані різні методи, зокрема:

1. Історичний метод – для вивчення історії освіти та культури в Закарпатті, їх розвитку та змін у різні періоди часу. Цей метод дозволить визначити основні тенденції та фактори, що впливали на розвиток освіти та

культури в регіоні, а також проаналізувати досягнення та проблеми, що виникали на різних етапах історії Закарпаття.

2. Типологічний метод – для класифікації різних типів освітніх та культурних установ у Закарпатті, а також для визначення спільних рис та відмінностей між ними. Цей метод дозволить встановити основні характеристики кожного типу установ та зробити висновки про ефективність та потребу в їх подальшому розвитку.

3. Системний метод – для аналізу взаємозв'язку різних елементів системи освіти та культури в Закарпатті, а також для визначення їх взаємодії та впливу на розвиток регіону в цілому. Цей метод дозволить проаналізувати систему освіти та культури в Закарпатті, визначити основні проблеми та перешкоди для їх подальшого розвитку, а також запропонувати шляхи їх подолання.

Використання різноманітних методів дослідження, таких як історичний, типологічний та системний дозволяє отримати більш повну та об'єктивну картину розвитку освіти та культури в Закарпатті.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в спробі комплексного дослідження окремих аспектів історії Закарпаття у міжвоєнний період. Нами досліджено питання передумов та обставин розвитку краю, політико-адміністративних змін території краю у складі Чехословацької республіки. Здійснена спроба моделювання уроку на тему «Закарпаття у міжвоєнний період».

Практичне значення отриманих результатів: Отримання результатів дослідження суспільно-політичних процесів на Закарпатті в 1920–1930-х рр. має практичне значення для розуміння історії та культури цього регіону, формування правильної політики щодо розвитку Закарпаття та взаємовідносин між національними групами.

Результати дослідження можуть бути використані в освітніх та наукових цілях, для розширення знань про історію та культуру Закарпаття. Крім того, отримання нової інформації про цей період може допомогти у формуванні

національної свідомості школярів та підвищенні інтересу до вивчення власної історії здобувачами закладів загальної середньої освіти Закарпаття та всієї України.

Структура та обсяг роботи: дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел (41 позиція) та трьох додатків. Основний обсяг роботи становить 62 сторінки, загальний – 70 сторінок.

РОЗДІЛ 1

Закарпаття в складі Чехословацької республіки

1.1. Проблематика самовизначення і розв'язання питання про державну приналежність Закарпаття

Проблеми самовизначення Закарпаття 1918–1919 рр.: зовнішні і внутрішні чинники

Розв'язання питання про самовизначення й державно-правовий статус Закарпаття ускладнювалося військово-політичною ситуацією в краї. Зауважимо, що протягом ХХ ст. аж одинадцять разів змінювались державна приналежність, адміністративно-правовий статус і територіально-політичний устрій. Після розпаду Австро-Угорської монархії у 1918 р. становище Закарпаття стало невизначеним. Це ускладнювало процес самовизначення та визначення державно-правового статусу регіону. Неспокійна військово-політична ситуація в краї була однією з головних причин такої невизначеності [3, с. 362].

Попри початковий хаос та невизначеність, у Закарпатті відбувалося політичне піднесення. Звернення, резолюції та петиції різних народних рад, зокрема руських (українських), були головними показниками суспільної думки щодо самовизначення та державності краю, оскільки плебісцит чи референдум у той час не проводився.

Ради народних депутатів Закарпаття поступово стали брати на себе більше повноважень і отримували реальний вплив в регіоні. Найвпливовішими серед таких рад були Пряшівська, Хустська і Ужгородська, які мали різні погляди на майбутнє краю. Аналіз рішень і резолюцій цих рад показує, що головною політичною орієнтацією русинів-українців на Закарпатті була прозахідна, проукраїнська. Єднання зі своїми братами-українцями по той бік Карпат, злуки з Україною (причому як з УНР в м. Києві, ЗУНР у м. Львові (м. Станиславові), так і з радянською Україною в м. Харкові) вимагали численні ради, починаючи зі Старолюбівнянської (пізніше – Пряшівської), що

прийняла одне з перших таких рішень ще 8 листопада 1918 р. – «Маніфест до русинів Угорщини», і до резолюції Всенародного з'їзду (конгресу, зборів) угорських русинів 21 січня 1919 р. в м. Хусті. Народні ради східного та південно-східного Закарпаття виявили проукраїнську орієнтацію завдяки тому, що в цьому регіоні переважало русинсько-українське населення, а угорська адміністрація була слабкою. Також на це вплинула близькість Галичини, де розвинувся сильний український національно-визвольний рух. Окрім цього, існували й інші фактори, які підштовхували до проукраїнської позиції [6, с. 41].

По-перше, у краї було дуже складне соціально-економічне становище. Було масове безробіття, злидні, великі податки, а також проблеми зі земельним питанням. Це стосувалося краю протягом багатьох століть, і він завжди займав останнє місце в економічному розвитку Угорщини. Також, до Першої світової війни більше ніж половина населення краю – понад 300 тисяч людей – виїхала за океан до Америки, щоб знайти роботу.

По-друге, у Закарпатті не існувало жодної політичної партії або організації, яка представляла б корінне українське населення та захищала його права та інтереси. Крім того, до 1918 р. цей регіон не мав чітко визначених кордонів, а «угорські рутени» або «карпаторусини», як називали місцеве населення в Угорщині, проживали на території дев'яти жуп-комітатів. Також в краї панувало повне політичне безправ'я.

Нарешті, третя причина полягала у тому, що перед початком Першої світової війни у Закарпатті тривала інтенсивна мадяризація русинсько-українського населення. Була змадяризована значна частина інтелігенції, яка складалося переважно зі священників, учителів та дрібних службовців. Школи з народною мовою навчання закривались, назви міст і сіл переймали мадяризовану форму, а також здійснювалася зміна особистих прізвищ корінних мешканців [8, с. 53].

По-четверте, мобілізація угорцями чоловічого населення краю, репресії проти нього та активні воєнні дії в Карпатах під час війни вщент розорили Закарпаття.

На кінець 1918 р. до Закарпаття повернулися понад 5 тисяч військовослужбовців колишньої Австро-Угорської армії, які перебували в полоні в Росії та підросійській Україні. Ці люди стали свідками революційних подій та були пройняті більшовицькими ідеями. Вони активно долучилися до суспільно-політичного життя краю та були ініціаторами створення Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів, що вимагали проведення революційних перетворень та приєднання Закарпаття до підрадянської України та більшовицької Росії, де, за їхніми словами, дають землю селянам [12, с. 83].

Також в Закарпатті були інші погляди на майбутнє краю, окрім української орієнтації. Частини інтелігенції та переважно городянського населення – угорців, євреїв, німців та змідяризованих русинів з міст Ужгород, Мукачево, Берегово прагнули залишити Закарпаття в складі Угорщини. В Угорщині була повалена монархія і 16 листопада 1918 р. проголошена Угорська Народна Республіка з урядом на чолі з М. Каройі. Його програма передбачала надання «всім народам максимальної волі та прав, але в єдиній Угорщині».

Ця Рада угорських рутенів була однією з багатьох подібних структур, які були створені в Закарпатті під час того періоду. На початку 1919 р., коли Чехословаччина офіційно оголосила про своє прагнення до приєднання Закарпаття, на території краю вже діяли різноманітні угруповання, які представляли різні погляди щодо майбутнього регіону. На той момент на Закарпатті вже були створені національні ради румунів, чехів, словаків та українців, які виступали за приєднання краю до відповідних держав. Також існували різні місцеві уряди, створені на основі національної спрямованості. В результаті багатьох переговорів та угод, Закарпаття було приєднано до Чехословаччини 10 лютого 1919 р. [3, с. 365].

У 1918 р. на Закарпатті виникла різноманітність політичних поглядів щодо долі регіону. Деякі групи населення вимагали приєднання до Угорщини, інші – до Чехословаччини, а ще інші пропонували створити окрему державу русинів. Було також значне число карпаторуської еміграції у США, яка також була розділена щодо державної належності Закарпаття. В результаті, не було

єдності щодо долі регіону і було прийнято кілька різних рішень на зборах та в Раді угорських рутенів.

У Закарпатті в період після Першої світової війни виникла різноманітність поглядів щодо того, до якої держави має приєднатися цей регіон. Були ті, хто прагнув до приєднання до Чехословаччини, окремі пропагували ідеї приєднання до більшовицької Росії, створення незалежної держави русинів або залишення у складі Угорщини. Важливу роль у формуванні поглядів на майбутнє Закарпаття відіграла закарпатська еміграція в США, яка об'єднувала представників різних напрямків. У травні 1918 р. її провідники зустрілися з національно-визвольними лідерами чехів і словаків, в тому числі з Т. Г. Масариком, який перебував тоді в США. Ці зустрічі сприяли формуванню ідеї про приєднання Закарпаття до Чехословаччини [9, с. 107].

Приєднання підкарпатських русинів до «Демократичної унії Середньої Європи», яка була утворена в жовтні 1918 р. в м. Філадельфії, відіграло значну роль у вирішенні питання щодо майбутнього Закарпаття. Переговори лідерів Американської Народної Ради Угорських Русинів з головою Унії Т. Масариком і президентом США В. Вільсоном дали змогу провести плебісцит в США 13 листопада 1918 р., під час якого 67,2 % представників закарпатської еміграції проголосували за приєднання Закарпаття до Чехословаччини з правом широкої автономії. У той же час, за об'єднання краю з Україною проголосували 28,5 % делегатів, за його повну незалежність – 2,5 %, а за залишення в складі Угорщини – лише 0,8 % [11, с. 39].

У складній ситуації з питанням приналежності Закарпаття М. Каройів уряд докладав зусиль, щоб зберегти територію у складі Угорщини. У цьому контексті уряд запустив пропагандистську кампанію для збереження цілісності Угорщини, зокрема, було запропоновано проєкт міністра з національних питань О. Ясі. 4 грудня 1918 р. М. Каройї опублікував указ, який визначив право всіх неугорських народів на самовизначення. Також було призначено О. Сабова, уродженця Закарпаття, спеціальним міністром у справах русинів. 21 грудня

1918 р. було видано «Народний Закон (№ X) про національну автономію русинів, що проживають в Угорщині».

Цим законодавчим актом, що складався із 12 параграфів і набув чинності в день його опублікування – 25 грудня 1918 р., передбачалось створення із комітетів Мараморош, Угоча, Берег і Унг, заселених русинами, так званої автономної «Руської Крайни» (щодо впорядкування території, заселеної також переважно русинами-українцями в жупах Земплин, Шарош, Абауй-Торна та Спіш, і на яку претендувала Словаччина, то це питання залишалося відкритим до укладення загального миру) [11, с. 42].

Закон гарантував Русинській нації, яка проживала на території Угорщини, повне право на самоврядування у сферах внутрішньої адміністрації, законодавства, освіти, народної культури, релігії та мови. Це означало, що законодавча і виконавча влада здійснюється руськими народними зборами, які обираються на загальних, таємних, рівних і прямих виборах. Державні землі, шахти та ліси переходили в управління представників руської політичної нації, але залишалися власністю Угорщини.

Угорський парламент мав рішучий вплив на різні аспекти співпраці з Угорською Народною Республікою, включаючи закордонні, військові, фінансові, господарські, цивільно-громадянські та кримінально-правові справи. Русини були представлені в угорському парламенті депутатами, які взяли участь у вирішенні цих питань [13, с. 3].

Управління автономного краю було доручено створити Міністерству для Руської Крайни та Державному намісництву (адміністрації), які базувалися в м. Будапешті і були під керівництвом О. Сабова та губернатора, адвоката А. Штефана.

Адміністрація Руської Крайни, місцем перебування якої стало м. Мукачево, знаходилася під наглядом і контролем міністерства в м. Будапешті. Втім, в умовах складних суспільно-політичних відносин в Угорщині повоєнного часу цей закон був реалізований лише частково.

Зокрема, 5 лютого 1919 р. був затверджений тимчасовий орган управління Руською Крайною – Урядова рада із 42 представників чотирьох комітетів на чолі з О. Сабовим (його заступником став А. Штефан), а 4 березня проведені вибори до Народного Сойму («Руського собору») – обрано 36 депутатів. На своєму першому засіданні 12 березня вони висунули вимогу: протягом 8 днів встановити кордони автономної одиниці – Руської Крайни, але новий уряд на чолі з Д. Берінкей вже не встиг виконати цю вимогу. Закон № X Угорської народної республіки був, безперечно, кроком вперед у розвитку угорської державності – вперше за майже тисячолітній період співжиття угорців і русинів в одній державі ним де-юре надавалися автономні права закарпатським русинам-українцям [14, с. 5].

Хоча закон надавав закарпатцям деяку культурно-національну автономію, вона була обмеженою. Адміністрація автономного краю була під контролем міністра Руської Крайни з Будапешта, який був відповідальний перед урядом Угорської народної республіки. Більшість важливих державних справ залишалася в компетенції угорських властей. Тому, насправді, закарпатська автономія була лише на папері, оскільки угорські владні структури не хотіли передавати владу руському міністру.

Водночас, у період політичних турбулентностей кінця 1918 – початку 1919 р. на Закарпатті, виникла Гуцульська Республіка, яка була проголошена 8 січня 1919 р. у селі Ясіня. Влада цієї республіки контролювала східні регіони Закарпаття. В гірському регіоні Закарпатської Гуцульщини, який мав ширші зв'язки з Галичиною, ніж з низинними районами Закарпаття, панували найбільш радикальні настрої. У листопаді 1918 р. на загальних зборах була створена «Гуцульська Народна Рада» з центром у селі Ясіня. Ця рада була однією з наймасовіших і дійових рад на території Закарпаття. До її складу входило 46 членів, які представляли інтереси різних груп гуцульського населення: близько 30 селян, 10 робітників, кілька осіб від інтелігенції [16, с. 81].

У період політичних подій в Закарпатті в 1918–1919 рр. була проголошена Гуцульська Республіка, яка охоплювала східні регіони Закарпаття. В січні 1919 р. в с. Ясіня була створена Гуцульська Народна Рада, на чолі якої стояли досвідчені політичні діячі краю. Як вищий законодавчий орган, Ясінська Рада організовувала всі структури управління в селищі. Було обрано старосту та нотаріуса, а також створено виконавчий орган – Головну управу, склад якої складався з 12 чоловік. Рада також проводила підготовчу роботу для здійснення аграрної реформи та налагоджувала контроль над виробництвом [19, с. 160].

Угорська влада була занепокоєна активною діяльністю Ясінської Народної Ради і в кінці грудня 1918 р. направила в Ясіня війська (близько 600 вояків і офіцерів) для «наведення порядку». Почалися розправи над мирними жителями, Рада розпущена, фактично було введено надзвичайний стан. У відповідь на репресивні дії угорських властей населення озброювалось і у різдвяну ніч початку січня 1919 р. організувало повстання. Упродовж кількох годин повстанці і січовики роззброїли угорських вояків, жандармерію і прикордонників та захопили різні будівлі. Після цього на загальних зборах жителів Ясіні та навколишніх сіл було відновлено Українську Народну Раду, яка проголосила самостійну й незалежну Гуцульську Республіку. 8 січня 1919 р. було проголошено Гуцульську Республіку з центром в с. Ясіні, влада якої охоплювала східні регіони Закарпаття. Під час політичних подій на початку 1919 р. Зверненням до населення Закарпаття закликали до збройного опору угорському пануванню. Для допомоги повстанцям із Коломиї прибуло кілька сот січових стрільців, які були готові рухатися в напрямку Закарпатської Гуцульщини. Гуцульська Республіка стала важливою темою для обговорення в краї [9, с. 110].

Гуцульська Республіка, яка оголосила себе незалежною від Угорщини, існувала на невеликій території, яка включала в себе кілька сіл, таких як Ясіня, Чорна Тиса, Лазещина, Стебний, Кевелів, Кваси, Білин, Богдан, Луга, Відричка, Розтоки та деякі інші. Протягом свого існування Гуцульська Республіка

стикалася з ворожими силами, зокрема румунськими військами, які наступали на Закарпаття з півдня. З окупацією Мараморощини румунськими військами у травні 1919 р., Гуцульська Республіка була ліквідована. Її керівництво звернулося до чехословацького уряду з проханням про приєднання Мараморощини до Чехословацької Республіки. У вересні 1920 р. ця територія була приєднана до Чехословацької Республіки і була під контролем чехословацької адміністрації [20, с. 18].

21 січня 1919 р. відбулися Всенародні збори угорських русинів-українців у м. Хусті, які стали найвагомішим виявом проукраїнських симпатій корінного населення Закарпаття. Підготовка до зборів почалася після звернення Мараморош-Сігетської Ради до інших народних рад Закарпаття 18 грудня 1918 р., в якому зазначалося, що потрібно зійтися на великі збори до м. Хуста у вівторок, 21 січня 1919 р. На зборах учасники вирішили заявити, з ким має жити угорсько-русинський народ, та запропонували запрошувати на подібні збори всіх русинських людей: «Просимо кожную сільську і кожную громадську Раду, щоб на ці збори вислала... своїх послів-делегатів, котрих народ обере... Обранці мають принести від сільської Ради посвідчення, що вони є послами... Самі будуймо свою майбутність!». Після звернення Мараморош-Сігетської Ради до інших народних рад Закарпаття 18 грудня 1918 р., розпочалася підготовка до Всенародних зборів угорських русинів-українців, які, як вже вказувалося, мали відбутися 21 січня 1919 р. в м. Хусті.

На той час по всьому Закарпаттю проводились збори, на яких обиралися делегати на з'їзд у м. Хуст з вимогою приєднання краю до України. Незважаючи на труднощі, до міста прибуло 420 делегатів від 175 населених пунктів Марамороського, Березького, Угочанського та Ужанського комітетів Закарпаття, а також близько тисячі гостей із навколишніх сіл. Отже, якщо ці збори в м. Хусті і не були справді всенародними (адже делегати представляли лише частину населення Закарпаття – переважно його центральні та східні райони), все ж безперечним є факт, що вони стали найбільш представницьким

політичним форумом закарпатських українців у доленосний для їхнього краю час [22, с. 87].

Михайло Брашайко, голова Хустської Народної Ради та адвокат із м. Рахова, очолив ці збори. У протоколі зборів, складеному з семи пунктів, у першому зазначалося про висловлення бажання об'єднати всіх русинів-українців з різних комітетів Закарпаття та приєднати їх до Соборної України. На зборах у м. Хусті було обрано делегацію, яку прийняв голова Національної Ради ЗУНР Євген Петрушевич. До складу делегації увійшли Є. Пуза, І. Климпуш та С. Клочурак.

На наступний день після зборів у м. Хусті, 22 січня 1919 р., Директорія Української Народної Республіки у м. Києві видала Універсал про об'єднання українських земель. У документі було зазначено, що розділені протягом століть частини України – Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина і Угорська Русь) та Наддніпрянська Велика Україна – об'єднуються в єдину державу [6, с. 43].

1.2. Політична інтеграція Закарпаття до складу Чехословацької держави

Головною метою політики Чехословаччини щодо Закарпаття було поступове інтегрування краю до суспільно-політичної та соціально-економічної систем республіки. У липні 1919 р. було створено Цивільне Управління з чеським адміністратором Яном Брейхом на чолі, щоб організувати адміністрацію краю в м. Ужгороді. Проте на початку влада на території приєднаного до ЧСР краю належала військовому команданту. У листопаді 1919 р. був оголошений стан військової диктатури на всій території краю, який тривав до 1922 р. [12, с. 87].

У листопаді 1919 р. був прийнятий «Генеральний статут про організацію адміністрації Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою конференцією до Чехословацької республіки», який регулював статус органів державного управління на території краю. Згідно з цим статутом, Директорію було

визначено як дорадчий орган у всіх внутрішньо-автономних справах. Влада на території краю була розподілена між адміністратором та військовим командувачем, які зосереджували в своїх руках усю виконавчу владу. Автономія мала певну самостійність у всіх питаннях, крім міжнародних відносин, управління військами та фінансами, які належали до компетенції центральної влади. Проте згодом, домовленості між урядом Чехословаччини та Підкарпатською Руссю привели до звуження кола питань, які відносились до компетенції автономії. Було здійснено реорганізацію державного управління, зокрема, при Цивільному управлінні, яке очолював адміністратор, було створено ряд відділів-рефератів.

У вересні 1919 р. на Підкарпатській Русі розпочав свою роботу політичний та шкільний реферати, а також почав формуватись реферат охорони здоров'я. Згодом були створені реферати з судових питань, поліції, публічних робіт, пошт і телеграфів, а також господарський реферат. На початку 1920 р. з'явилися нові адміністративні установи, зокрема фінансовий реферат, який займався обміном грошей, а також реферати з сільського господарства та соціальної опіки. Реферати мали на меті керувати і контролювати різні сфери державного управління на території Підкарпатської Русі [13, с. 6].

Останній повинен був піклуватися про молодь, інвалідів війни, здійснювати соціальний захист населення. Розпорядженням Міністерства внутрішніх справ Чехословацької Республіки від 4 травня 1920 р. господарський реферат був реорганізований, підпорядкований центральному Міністерству внутрішніх справ. Земський господарський уряд повинен був займатися постачанням населення Підкарпатської Русі продовольчими запасами. 29 лютого 1920 р. парламент Чехословацької Республіки прийняв Конституцію держави під назвою «Конституційна Грамота». У її третій параграф були включені статті 10–13 Сен-Жерменського договору, які визначали основи статусу Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини [14, с. 4].

У 1920 р. Чехословаччина включила до своєї Конституції статті Сен-Жерменського договору, що стосувалися статусу Підкарпатської Русі. Згідно з цими статтями, Підкарпатська Русь стала автономною одиницею з широким самоврядуванням, але при цьому зберігалася єдність Чехословацької Республіки. Найвищим законодавчим органом автономії був Сойм, який вирішував справи місцевої адміністрації. Губернатор Підкарпатської Русі був призначений Президентом Чехословаччини і був відповідальний перед Соймом автономії. Службовці в Підкарпатській Русі повинні були бути призначені з числа місцевого населення.

Підкарпатська Русь, що входила до складу Чехословацької Республіки, була автономною одиницею зі значним ступенем самоврядування. Найвищим законодавчим органом Підкарпатської Русі був Сойм, який вирішував питання місцевої адміністрації. Губернатор Підкарпатської Русі, найвища посадова особа автономії, призначався Президентом Чехословаччини і був відповідальний перед Соймом. Службовці в Підкарпатській Русі призначалися переважно з місцевого населення [19, с. 166].

Представники Підкарпатської Русі мали бути обрані до Національних Зборів Чехословацької Республіки, які були найвищим законодавчим органом держави. Однак, їхнє право голосу було обмежене в питаннях, що належали до компетенції Сойму. Сойм міг приймати закони, що стосувалися питань мови, релігії, освіти та місцевої адміністрації. Визначення послів від Підкарпатської Русі до парламенту Чехословаччини визначалося законодавством Чехословацької Республіки.

Законодавство Чехословацької Республіки мало силу на території автономії Підкарпатської Русі, але Сойм мав право приймати закони, які стосуються автономії. Проте, представники Підкарпатської Русі не мали права голосувати на Національних Зборах Чехословаччини з питань, які стосувалися Сойму. Також було визначено герб Підкарпатської Русі, який став частиною великого герба Чехословаччини [21, с. 448].

Конституція Чехословацької Республіки визначала статус автономії Підкарпатської Русі, але представники з цієї території не брали участі у її прийнятті. Це було пов'язано з тим, що через нестабільну обстановку у краї, проведення парламентських виборів на території Підкарпатської Русі було відкладено центральним урядом.

Після прийняття Конституції Чехословаччини влада змушена була зробити кілька змін у статусі Підкарпатської Русі. Центральна влада не хотіла продовжувати конфлікт з місцевою владою, який порушував стабільність політичної ситуації в державі.

Уряд прийняв розпорядження № 356 від 26 квітня 1920 р., яким було позбавлено цивільного адміністратора права здійснювати місцеву виконавчу владу. Замість нього було встановлено посаду губернатора Підкарпатської Русі, який здійснював виконавчу владу в питаннях, що стосувалися автономії. Губернатора призначав Президент Чехословацької держави, а він здійснював свої функції до обрання Сойму Підкарпатської Русі. На посаду губернатора було призначено Григорія Жатковича 5 травня 1920 р. [22, с. 89].

Цікавою є історія призначення нового губернатора Підкарпатської Русі. Не всі політичні сили краю підтримували Григорія Жатковича, про що свідчив протестний мітинг в день його прибуття до м. Ужгорода. Незважаючи на внесені зміни до законодавства, фактичний статус краю практично не змінився, оскільки уряд Чехословаччини продовжував контролювати управління Підкарпатською Руссю. Крім губернатора, ввели посаду віце-губернатора, який здійснював найважливіші владні функції, але його призначення не передбачало жоден раніше прийнятий нормативний акт, що визначав статус краю.

Віце-губернатор, призначений чеським урядом, мав значну владу в Підкарпатській Русі. Він міг безпосередньо керувати управлінням краю, включаючи сфери, які були під компетенцією місцевих органів влади. Також віце-губернатор мав великі повноваження щодо контролю над губернатором та керівництва Цивільним Управлінням та підпорядкованими йому відділами, які насправді мали реальну владу в краї. Такі повноваження були доступні тільки

чеським особам, які були призначені на цю посаду президентом Чехословаччини. Підкарпатська Русь знаходилась під контролем Чехословаччини, і на цій території встановили нову посаду – віце-губернатора. Ця посада давала можливість прямо керувати справами автономії, включаючи сфери, що належали до компетенції органів влади. На посаду віце-губернатора призначали тільки осіб чеської національності, і вони були наділені повноваженнями нагляду за всіма справами на території Підкарпатської Русі, включаючи контроль за губернатором. Віце-губернатор також керував Цивільним Управлінням Підкарпатської Русі та всіма органами, які мали реальну владу на цій території. Губернатор і автономні органи влади не висловили протестів щодо введення посади віце-губернатора, і тільки пізніше зрозуміли важливість цих повноважень. Також була створена Губерніальна рада, що складалася з губернатора, віце-губернатора, 10 обраних членів і 4 призначених урядом Чехословаччини за пропозицією губернатора. У 1920 р. мали відбутися вибори до Народних Зборів та до місцевих органів самоврядування в Чехословаччині [16, с. 87].

Згідно з Генеральним Статутом, після виборів до Народних Зборів Чехословацької Республіки повинні були відбутися вибори до Сойму Підкарпатської Русі протягом 90 днів. Але уряд Чехословаччини вирішив їх відкласти, оскільки в Підкарпатській Русі склалася складна політична ситуація, де можливо більшість на виборах отримають проугорські та більшовицькі сили. Урядовий кабінет наголосив, що Підкарпатська Русь ще недостатньо інтегрована у Чехословацьку державу, тому вибори та питання автономії потребують особливої уваги та обережності. На момент, про який йдеться, Підкарпатська Русь не була представлена в парламенті та сенаті Чехословацької Республіки, хоча законом передбачалось наявність дев'яти депутатів та п'яти сенаторів з цієї території. Також не було обраних органів місцевого самоврядування. На Підкарпатській Русі діяло багато політичних партій. Незважаючи на законодавче закріплення статусу Підкарпатської Русі в

Конституції та інших законах країни, основні положення стосовно цієї території залишалися невиконаними.

Згодом уряд почав здійснювати централізацію держави, не визнаючи автономії Підкарпатської Русі. Територія автономного формування не була чітко визначена, що призвело до того, що деякі села з руським населенням, яке хотіло входити до складу автономії, не були включені до неї [13, с. 5].

У Підкарпатській Русі не було своїх представників у парламенті та сенаті, хоча законом передбачалось, що вона має мати своїх депутатів та senatorів. На території діяло багато політичних партій, але основні положення, що стосувалися статусу Підкарпатської Русі, не виконувалися. Центральний уряд приступив до централізації держави, намагаючись відірвати від Підкарпатської Русі ряд сіл із русинським населенням. До реального здійснення автономії також нічого не було зроблено, не проводилися вибори до автономного Сойму у термін, встановлений законом. Не було призначена друга Директорія, а замість неї було призначено губернатора без чітко визначених компетенцій. Вся адміністративна влада довірена віце-губернатору з «історичних земель».

Додатково, проблемою було те, що до державних та автономних урядів призначалися не місцеві жителі, а чиновники з Чехії. Урядовою мовою була виключно чеська, що призводило до загального невдоволення серед місцевого населення. Наприклад, на поштових та телеграфних урядах працювали всього 109 українців, 306 чехословаків (з них 50 – словаків, решта – чехи) та 48 осіб інших національностей. У фінансових установах було всього 41 русин-українець і 1279 інших, в тому числі 1182 чехів і 10 словаків [12, с. 88].

Із 2262 державних службовців Підкарпатської Русі було всього 301 русин-українець. І це в той час, коли вже чимало молодих людей краю закінчили середні та вищі навчальні заклади, йшов активний процес формування місцевої інтелігенції. Положення Конституції діяли до восени 1938 р. 6 жовтня 1938 р. утворилася т. зв. друга Чехо-Словацька Республіка, яка проіснувала до середини березня 1939 р. як федеративна держава з широкою автономією, наданою Словаччині, а законом № 328 від 22 листопада 1938 р.

Підкарпатській Русі. 26 червня 1937 р. був прийнятий Закон ЧСР № 172 «Про тимчасове врегулювання становища губернатора Підкарпатської Русі», який вступив у силу 8 жовтня 1937 р. Ним, зокрема, розширювалися права губернатора, що дало підстави говорити про «перший етап автономії». Після Григорія Жатковича губернаторами краю були: Антоній Бескид (1855–1933) – громадсько-політичний діяч Закарпаття, другий губернатор краю, лідер Пряшівської народної ради, делегат Паризької мирної конференції. В травні 1919 р. був обраний головою Центральної Руської Народної Ради в м. Ужгороді, а після її розколу в жовтні 1919 р. очолив русофільську фракцію. У 1920 р. став одним із ініціаторів заснування в м. Ужгороді Руського народного банку [11, с. 48].

Костянтин Грабар був громадсько-політичним діячем Закарпаття, який очолював посаду губернатора Підкарпатської Русі з 1923 р. до своєї смерті у 1938 р. Він також працював директором Підкарпатського банку в м. Ужгороді, посадником м. Ужгорода і віце-президентом Торгової палати в м. Кошице. Після відставки Костянтина Грабара в 1938 р. на посаду губернатора було запропоновано Івана Парканія. Він був громадсько-політичним діячем Закарпаття, який працював начальником канцелярії в Іршавському окрузі, референтом у справах Підкарпатської Русі в канцелярії президента Чехословацької Республіки та головним радником президента. Після тривалої роботи на посаді губернатора, Іван Парканій 4 листопада 1938 р. склав свої повноваження і повернувся до роботи в канцелярії президента [11, с. 49].

1.3. Умови політичного й соціально-економічного розвитку Закарпаття у складі Чехословацької Республіки

Після Австро-Угорської імперії Закарпаття стало частиною Чехословацької Республіки, що спричинило розквіт політичного, економічного та культурного життя на цій території. У 1919–1920-х рр. було проведено реформу адміністративно-територіального устрою на Підкарпатській Русі, в результаті чого територію було поділено на чотири жупи (області). Було

створено Ужгородську жупу (лютий 1919 р.), Мукачівську жупу (травень 1919 р.), Берегівську жупу (вересень 1919 р.) та Марамороську жупу (липень 1920 р.) з центром у Великому Бичкові, а потім у містечку Солотвин. Кожна із жуп складалася з декількох округів. Загалом на Закарпатті існувало 13 округів. Міста Ужгород, Мукачево та Берегово були виділені в окремі адміністративні одиниці. Такі зміни сприяли адміністративному та економічному розвитку регіону [25, с. 214].

26 серпня 1921 р. за постановою Міністерства внутрішніх справ Чехословаччини було затверджено новий адміністративно-територіальний устрій краю. Згідно з цим устроєм край було поділено на 3 жупи та 19 округів. У склад Ужгородської жупи входили Ужгородський, Перечинський, Великоберезнянський та Середнянський округи з центром у місті Ужгород. Березька жупа мала свій центр у місті Мукачево та складалась з Мукачівського, Нижньо-Верецького, Свалявського, Росвигівського, Іршавського, Косинського та Тисагатського округів. Марамороська жупа мала центр у місті Хуст та включала Тячівський, Тересвянський, Великобичківський, Рахівський, Хустський, Довжанський, Волівський та Севлюський округи [23, с. 9].

Від 31 січня 1923 р. Косинський округ перестав існувати, села віднесли до Ужгородського та Мукачівського округів. Містами залишили Ужгород та Мукачево, а Берегово перетворили в селище. Розпорядженням уряду № 84 від 4 червня 1926 р. три жупи Підкарпатської Русі об'єднали в т. зв. велику жупу. Депутати та сенатори від Закарпаття протестували в пражському парламенті, але марно. Адміністративним центром краю на певний час ставало м. Мукачево.

Хоча посада губернатора залишалась, чехословацький уряд фактично забрав автономію та окремішність у Підкарпатській Русі, надавши їй статус адміністративної одиниці, що була майже на одному рівні з іншими землями країни. Це означало, що автономія стала скоріше формальністю, а не реальними правами. Після 1927 р. статус Підкарпатської Русі різко зменшився, порівняно з тим, що було у 1919–1926 рр. Адміністративна реформа 1927 р. була проведена

без консультацій з політичними силами Підкарпатської Русі та без врахування думки місцевого населення [22, с. 88].

При встановленні кордонів Підкарпатської Русі, центральний уряд також не проводив консультації та не враховував волевиявлення населення. Він пояснював це тим, що не було автохтонного представницького тіла на Закарпатті, з яким можна було б про це говорити. Така зміна адміністративного устрою без участі населення не сприяла встановленню реального автономного статусу краю. Центральна Руська Народна Рада 9 лютого 1927 р. вислала Меморандум до президента, міністрів, послів і сенаторів Чехословацької Республіки, в якому висловила протест проти законопроекту про адміністративну реформу [21, с. 453].

Закарпаття мало можливість отримати не лише політичні та культурні права, а й реальну економічну допомогу для розвитку господарських закладів, збільшення кількості робочих місць у різних галузях економіки, покращення умов для аграрного сектора тощо. Але реалізація цих кроків була надзвичайно складною. Чехословацька влада діяла таким чином, щоб дистанціювати регіональний розвиток від загальнодержавного, особливо у гірських районах, де економічна ситуація була найскладнішою. Нерівноправна економічна політика чехословацької влади була однією з причин такого стану речей. Внутрішній ринок був дуже вузьким, а ставлення чеських функціонерів до краю було колоніальним. Наслідки цього відчувалися на підприємствах, які не могли конкурувати з чеськими, і на нових промислових заводах, які будувалися мізерними темпами, переважно для лісопильної та сировинно-переробної галузей [20, с. 18].

У регіоні Закарпаття економічна політика Чехословаччини мала ознаки колоніального підходу. Це проявлялося у всіх сферах господарювання, а особливо відчутною була спекуляція та розкрадання природних багатств, зокрема лісових ресурсів. Крім того, влада встановлювала нерівномірні тарифні системи та занижувала ціни на сировину. Лісова галузь була однією з провідних галузей господарства, але навіть вона не залишалась поза увагою

чеських функціонерів, які мали тенденцію зосереджувати владу та ресурси в централізованому вигляді, тим самим ускладнюючи економічний розвиток регіону. Станом на 1930 р., майже половина території Підкарпатської Русі була вкрита лісами (48,5 %).

У Підкарпатській Русі у 1920-ті рр. було створено три державні лісозаготівельні управління: Ужгородське, Буштинське і Рахівське, які у першій половині цього десятиліття зібрали 512 тис. кубометрів деревини, а в другій половині збільшили заготівлі на третину. Для того, щоб прискорити вивіз лісу до місця його вирубки, було введено в експлуатацію вузькоколіїні залізниці. Частину лісу переробляли на місцевих державних і приватних підприємствах, а більша його частина сплавлялася по річці Тиса в Угорщину у вигляді кругляків. Крім того, деякі різновиди кошових порід деревини експортувалися для подальшої переробки в Чехію, Австрію, Німеччину і Італію. А готову продукцію навіть експортували до Англії [12, с. 95].

Незважаючи на складнощі, які супроводжували соціально-економічний розвиток регіону, влада все ж здійснювала демократичні перетворення. Уряд активно впроваджував реформи в економічно-господарській сфері, зокрема, у Закарпатті була проведена земельна (аграрна) реформа. Варто зазначити, що аграрне питання було постійно актуальним в цьому регіоні, оскільки більшість місцевого населення займалася сільським господарством, а земельних наділів для цього було недостатньо. У зв'язку з цим, проведення ефективної земельної реформи було невідкладною потребою.

Незважаючи на те, що влада здійснювала демократичні перетворення, економічна криза та земельні проблеми створювали складнощі для жителів Підкарпатської Русі. Хоча влада впроваджувала земельну реформу, її здійснення було неповним, а користь від неї отримували переважно великі землевласники. Також, економічна криза позначилася на промислових підприємствах краю – більшість зупинили виробництво або працювали на неповну потужність. У результаті цього, кількість безробітних в Чехословаччині зросла до 1 млн. чоловік, з яких 100 тис. були на Закарпатті.

Особливо важкою ситуацією опинилися працівники лісової промисловості, більше 35 тис. з них залишилися без роботи [23, с. 15].

Під час економічної кризи власники підприємств на Підкарпатській Русі скористалися ситуацією в своїх інтересах, погіршуючи умови праці для тих, хто ще не втратив роботу. Це означало скорочення соціальних гарантій, порушення восьмигодинного робочого дня та зменшення заробітної плати. Проте, за офіційними даними, протягом 1928–1938 рр. посередницькі організації допомогли знайти роботу для понад 100 тисяч закарпатців.

Ці наслідки економічної кризи були відчутні на Підкарпатській Русі до кінця існування Чехословаччини. На початку 1930-х рр. працювали трохи більше сотні підприємств, більшість з яких були зайняті в галузі деревообробки [21, с. 454].

За офіційною статистикою, станом на 1930 р. населення краю нараховувало 725 957 чоловік. За національним складом вони поділялися таким чином: 446 916 чоловік – українці-русини (або як ще їх називали «руські»), що становило 62,2 % від усього населення; угорці – 109 427 чоловік (14 %); євреї – 91 255 (11 %); чехи і словаки – 33 961; німці – 13 249; румуни – 12 641; цигани – 1 357 чоловік. Місцеве населення краю в основному займалося сільським господарством і лісівництвом. Серед зайнятих у цих галузях господарства було 366 тис. українців-русинів, 67 тис. угорців, 19 тис. євреїв, 6 тис. німців, 5 тис. чехів і словаків. Працівників у промисловості й різних сферах ремесла було 86 тис. чоловік. З них – 28 тис. русинів-українців, 22 тис. євреїв, 19 тис. угорців, майже 3 тис. німців. У Підкарпатській Русі в період міжвоєнної доби значну частину населення складали працівники торгівлі, транспорту та банківської сфери, нараховувалось 64 тисячі осіб.

Серед них більше половини становили євреї, а також були представлені українці-русини, угорці, чехи і словаки. Однак, банківська справа отримувала прогресивні дотації на розвиток, що стимулювало її розвиток у регіоні. У 1920 р. було відкрито перший в регіоні банк – Підкарпатський Банк, а також діяли філіали Чехословацького Промислового Банку, Словацького Аграрного

Банку та інших фінансових установ. Кредитні та інші фінансові установи також мали широке розгалуження в регіоні [19, с. 167].

На позитивний розвиток кредитного руху в Закарпатті вплинув Кооперативний закон № 130 від 1926 р., за яким кредитна кооперація отримала законне право на існування. Одночасно було проведено перереєстрацію кредитних спілок і законом № 131 від 1926 р. виданий їм державний дешевий займ на 10 років. Трохи раніше, у 1925 р., в м. Ужгороді було утворено єдиний «Крайовий дружественний союз», що об'єднав у своїй структурі всі спілки й товариства (крім кредитного напрямку, він включав у себе ще ревізійний та організаційний).

Основне завдання Центрокооперативу полягало в упорядкуванні фінансових взаємовідносин в кредитних установах, які раніше були пов'язані з центральною організацією в Будапешті, що обмежувало їхню ефективність у Підкарпатській Русі. Після приєднання до Чехословацької Республіки грошовий капітал місцевих кредитних спілок залишився в Угорщині, що завдало шкоди як установам, так і їхнім клієнтам. Центрокооператив у м. Празі допоміг забезпечити підтримку з Особливого фонду, що дозволило перереєструвати кредитні спілки в Закарпатті, повернути втрачені гроші та забезпечити доступ до нових, більш дешевих кредитів [3, с. 369].

Внаслідок цього, лише з 1928 р. умови кооперативного кредитування в краї почали покращуватися. Ця обставина мала особливе значення для місцевих жителів, оскільки через кредитні спілки земледільці отримували найдешевший серед існуючих кредит. Станом на 1935 р., у Закарпатті діяло 172 організації кредитної кооперації. З них 139 представляли кредитні спілки з необмеженою відповідальністю, 29 – з обмеженою відповідальністю, а також 4 земледільські каси взаємодопомоги. Причому вони не конкурували між собою, а навпаки – доповнювали один одного. 24 кредитні установи на згаданий час перебували в стадії ліквідації (ще з часів ОКН у м. Будапешті). Таким чином, діючі 168 кредитних спілок на кінець 1934 р. мали 47 тисяч 13 членів, а їх пайовий капітал становив 314 064 931 чехословацьких крон. Резервні фонди кредитних

спілок складали капітал в 207 652 750 чехословацьких крон. Кредитні спілки Закарпаття на кінець 1934 р. нараховували майже 4 мільярди чехословацьких крон, що свідчило про стабільний і успішний розвиток кредитних взаємовідносин в регіоні. Крім того, туризм був важливою галуззю для Закарпаття, що почали розвивати ще в період Австро-Угорщини. На світовій сільськогосподарській виставці у м. Будапешті в 1885 р. Мукачівська домінія була представлена окремим павільйоном і отримала високі нагороди за більш як 2,5 тисячі виставлених експонатів [12, с. 96].

У 1885 р. було відкрито туристичне бюро і почав виходити ілюстрований туристичний путівник з картами території домінії. Путівник мав природоохоронні функції і контролювався лісівниками та екскурсоводами, які подавали детальний звіт у туристичне бюро. У прекрасних місцях Мараморошчини були відкриті туристичні притулки та пансіонати, зокрема у Великій Вижниці, Пузняківцях, Синяку, Солочині, Полянні, Жденієві, Пашківці та Нижніх Воротах. У другій половині XIX ст. туристичне життя на Мараморошчині було дуже активним, про що свідчить опублікований туристичний путівник «Тячево – Усть-Чорна» – «Tescow-Königsfeld» (1890). Цей путівник був професійно складений та містив туристичну карту Тересвянської долини, на якій були вказані туристичні притулки у місцевостях Дубовому, Красні, Усть-Чорні, Брустурах, Р. Мокрій, Н. Мокрій, а також на полонинах.

Після входження Закарпаття до складу Чехословаччини, туризм у регіоні став істотно розвиватися. Літні та зимові види туризму, а також піші та лижні маршрути стали дуже популярними. Розвиток туризму в цьому регіоні був можливий завдяки активній ролі Клубу чехословацьких туристів (КЧСТ), який мав свої відділення у всіх окружних центрах Підкарпатської Русі. Ці відділення надавали практичну та методичну допомогу туристам у плануванні та організації індивідуальних та групових маршрутів по рівнинній і гірській частині краю [3, с. 371].

Клуб чехословацьких туристів у Підкарпатській Русі грав ключову роль у розвитку туризму на початку ХХ ст. Клуб співпрацював з державними органами лісового господарства, що мали розгалужену мережу лісових доріг, вузькоколіюк та водосховищ для сплаву бокорів у верхів'ях рік. Лісівники звели будинки біля водосховищ для охорони їх та працювали на них декілька десятків лісорубів і бокарашів. Туристи могли використовувати ці будинки для нічлігу. Крім того, протягом 1920–1930-х рр. КЧСТ збудував власні притулки у вигідних місцях – неподалік від доріг, вузькоколіюк і водосховищ.

У літній туристичний сезон полонини та гірські луки були досить густо всіяні колибами для пастухів, літніми чи зимовими огороженими стійлами, кошарами, стоянками та струнгами для великої рогатої худоби, овець, коней, свиней, чим особливо користувалися неорганізовані нечисленні групи туристів й індивідуали, а також автотуристи. Завдяки цьому мандрівники могли при потребі напнути поблизу намети, дешево закупити молочні й м'ясні продукти [10, с. 2].

До переліку найбільш відвідуваних об'єктів належали культурні, історичні, архітектурні, природні пам'ятки Ужгорода, Мукачева, Хуста, Виноградова, Тячева, Рахова, інших окружних центрів і коронних міст попередніх історичних періодів, Солотвинські солекопальні, Лисичівська «Гамора», Синевирське озеро, 12 замків або їх руїн, понад два десятки монастирів, народні промисли Липчі, Ганичів, Великого Бичкова, Рахова, винні пивниці Ужгорода, Середнього, Бобовища, Мукачева, Берегова, Виноградова, Іршави, праліси Тячівщини, Рахівщини, Чорний мочар із його водоплавними птахами, Ужгородська ротонда, обсерваторія на горі Піп Іван, місця археологічних розкопок городищ кельтів в урочищі Галіш і Ловачка під Мукачевом, дакійських та римських поселень біля Великої й Малої Копані та ін. Туристи радо каталися на вузькоколіюках Ужгород–Анталівці, Берегово–Кушниця, Тересва–Усть Чорна, Ясіня–Козмешик, напинали намети біля гірських водосховищ лісництв та колиб пастухів.

Закарпатське відділення Карпатського Червоного Хреста Туристської Спілки (КЧХТС) проявляло активну діяльність у 1928 р., коли була розроблена ювілейна туристична стежка завдовжки 343 км, до якої були підв'язані 22 промарковані бічні маршрути загальною протяжністю близько 1000 км. Закарпатське відділення КЧХТС проводило систематичну та послідовну пропаганду здорового способу життя, рекламувало зимові та літні туристичні маршрути, будувало нові лижні траси, планувало будівництво гірськолижних баз у Березнянщині, Іршавщині, Рахівщині, Воловеччині, на Полонині Руна, Боржавських полонинах, на хребті Свидовець, горах Стій і Великий Верх [9, с. 116].

Чеські підприємці активно вкладали свої кошти в розвиток туристичної сфери на Підкарпатській Русі. Для просування місцевих визначних місць та природних краєвидів вони друкували буклети та путівники. Рекламу підкреслювала, що туризм на Підкарпатській Русі був доступним протягом всього року. У 1930-ті рр. підприємці туристичного бізнесу впровадили нову форму туризму – приватний туризм, який відбувався вдома. У селах Ужанської та Турянської долини, таких як Невицький, Заріччя, Дубриничі, Кострина, Тур'ї-Ремети, Лумшори та Тур'ї-Полонини, вимоги до господарів були надзвичайно високими, включаючи якість як побутових та фінансових послуг, так і санітарно-гігієнічні умови. Інтересно, що до нашого часу збереглися списки господарів, які займалися приватним туризмом у той час [21, с. 459].

У 1920–1930-ті рр. на території краю були деякі обмеження в розвитку туризму через слабку матеріально-технічну базу. Більшість маршрутів не були промарковані, а проблема підготовки та перепідготовки кадрів постійно стояла на порядку денному. Тим не менше, з'явилися перші прояви сільського, екологічного, гірського, лижного, шкільного та паломницького туризму, і почав налагоджуватися прийом іноземних подорожуючих, а також збільшувався внутрішній туризм. У гірській місцевості тільки кілька лижних трас були облаштовані, але було розпочато будівництво санаторіїв, які використовували мінеральні та термальні води для лікування різних захворювань людини. Тоді

популярними були піші екскурсії та походи до ближніх природних та історичних пам'яток, які відвідували школярі та молодь. Внутрішній туризм набував сталого розвитку, але багато маршрутів не були промарковані, а також були проблеми з підготовкою інструкторів, гідів-перекладачів та екскурсіводів. Такі обмеження створювали складнощі для розвитку туризму в цій сфері.

Проте події 1938–1939 рр. майже повністю зруйнували матеріальні надбання туристичної галузі. У період з 1939 по 1944 рр. туризм був спрямований на швидку реабілітацію, зокрема, угорська влада використовувала потенціал термальних та мінеральних вод краю для відновлення здоров'я солдат. Після 1942 р., коли австрійські і швейцарські курорти були закриті, середній клас угорців звернув свою увагу на туристичні зони Закарпаття [23, с. 15].

РОЗДІЛ 2

Аналіз суспільно-політичних процесів Закарпаття в 1920–1930-х рр.

2.1. Створення й діяльність угорських національних партій та громадських організацій на Закарпатті

У період Підкарпатської Русі угорські партії можна було розділити на дві основні групи: регіональні та загальнодержавні. Регіональні партії включали Угорську партію права та Автономну партію автохтонів на Підкарпатській Русі. Вони були спрямовані на захист інтересів угорського населення у регіоні і ставили акцент на питання регіональної автономії. Натомість, на загальнодержавному рівні функціонували Угорська християнсько-соціалістична партія та Угорська партія дрібних землеробів, яка пізніше перейменувалася на Угорську національну партію. Ці партії працювали як самостійні політичні сили або вступали до партійних коаліцій. Вони зосереджувалися на загальних питаннях угорського суспільства й займалися політикою на рівні всієї держави. Не завжди було легко розрізнити ці партії, оскільки їхня діяльність часто перепліталась [4, с. 410].

Більшість провідних політиків, які грали важливу роль в період Підкарпатської Русі, розпочали свою кар'єру після зміни державності. Один єдиний виняток серед них був Ференц Еґрі. Про попередню діяльність Акоша Аркі, Кароя Гоккі, Аладара Р. Возарі, Пала Раця, Іштвана Керекеша, Калмана Нодя та Ендре Корлата, які за фахом були військовими офіцерами, викладачами, вчителями, лікарями і адвокатами та пізніше стали політиками, немає достатньої інформації, щоб визначити, чи займали вони активну політичну діяльність перед цим періодом.

Результати виборів до Національних зборів показують, що партії отримували певну підтримку серед населення. У 1924 р. Автономна партія автохтонів на Підкарпатській Русі отримала 11 % голосів, Ендре Корлат був обраний депутатом, а Ференц Еґрі став сенатором. У 1925 р. різні партії, такі як

Спілка землевласників, Німецька партія ремісників, Національна політична партія німців і угорців Словаччини, здобули 11,8 % голосів.

У 1929 р. Автономістська партійна спілка отримала 11,4 % голосів, а Карой Гоккі став депутатом, а Ендре Корлат – сенатором. У 1935 р. до парламенту ввійшли представники Угорської християнсько-соціалістичної партії, Угорської національної партії, Партії німецьких автохтонів у Словаччині [5, с. 83].

Палата представників мала 300 депутатів, а сенат – 150 членів. У загальнодержавному масштабі угорські опозиційні партії загалом мали 9–10 мандатів. Це вказує на їхню політичну вагу.

Аналізуючи розподіл голосів на виборах, можна зробити висновок, що угорське населення Підкарпатської Русі в той період в основному симпатизувало лівим та атеїстичним ідеям. У 1920 р. за підтримки угорських комуністів на кошти Московського Комінтерну була створена Міжнародна (Інтернаціональна) соціалістична партія Підкарпатської Русі в м. Ужгороді, яка наступного року об'єдналась з Комуністичною партією Чехословаччини і продовжувала свою діяльність як її місцева організація. Ця партія пропагувала ідеї Комуністичного Інтернаціоналу, відкидала ідею регіональної автономії і ставила соціальні вимоги. В її склад входили молодіжні організації та «червоні профспілки». На початку 1930-х рр. партія організувала голодні бунти, а після VII з'їзду Комінтерну почала активно пропагувати антифашистські гасла [10, с. 4].

Ці факти свідчать про те, що в той період угорське населення Підкарпатської Русі було нахиленим до лівих і соціалістичних ідей, а комуністична партія здобула певну підтримку серед цього населення. Вона була активним гравцем в політичному та соціальному житті регіону, зосереджуючись на соціальних питаннях та боротьбі проти фашизму.

За публікаціями в пресі дізнаємося, що 1 червня 1920 р. в м. Ужгороді відбулось зібрання, на якому було створено Угорську партію права під головуванням місцевого адвоката Ендре Корлата. Програма цієї партії

визначала її позицію щодо різних аспектів політики. Зокрема, вона підтримувала ідею політичної автономії Підкарпатської Русі, відновлення автономії комітатів, сіл та релігійних об'єднань. На економічному рівні партія планувала провести реформу податкової системи, впорядкувати землеволодіння та компенсувати господарські збитки. У сфері культури партія ставила за мету відновлення роботи закритих угорськомовних шкіл.

Під керівництвом Ендре Корлата в серпні створена правозахисна ліга в межах Угорської партії права. Метою цієї організації було захищати політичні, громадські і суспільні права та інтереси угорців у сфері влади, а також використовувати пресу і парламент у разі потреби. Офіційними газетами партії були «Rusinszkói Magyar Hírlap» («Угорська газета Русинії») у 1920–1921 рр. та «Ungvári Közlöny» («Ужгородський вісник») пізніше, обидві видавались в м. Ужгороді [7, с. 282].

Проте 4 листопада 1921 р. поліція призупинила діяльність Угорської партії права Підкарпатської Русі, а через рік, 4 листопада 1922 р., заборонила остаточно її діяльність разом з офіційною газетою «Ужгородський вісник». Автономна партія автохтонів на Підкарпатській Русі (1921–1927) отримала дозвіл на свою діяльність 7 грудня 1921 р., хоча фактично вона уже функціонувала протягом року. Це відбувалося відповідно до загального сценарію, який використовували інші угорські партії: заснування, затвердження статуту та програми, відповідно до вимог законодавства, з різницею в кілька місяців.

Партія настоювала на наданні автономії, яка була гарантована мирним договором, та відновленні і збереженні автономії комітатів, міст, сіл і конфесій в інтересах всього населення Підкарпатської Русі. У травні 1921 р. відбувся перший публічний виступ партії, коли делегація підкарпатських угорських партій звернулася до компетентних органів у м. Празі зі своїми скаргами. Голова партії Акош Аркі наголосив на питанні угорських шкіл у м. Ужгороді [5, с. 86].

У березні 1921 р. на Закарпатті відбулися перші вибори до парламенту (довибори в Чехословаччині), під час яких Ендре Корлат став депутатом парламенту, а Ференц Еґрі став сенатором за списком Партії автохтонів. Під час підготовки до виборів 1925 р. спільна виборча комісія угорських партій у м. Берегові прийняла рішення про об'єднання угорського списку Автономної партії автохтонів з німецько-угорським списком Словаччини. Виборчий блок отримав назву «Спілка землевласників, Німецька партія ремісників, Національна політична партія німців і угорців Словаччини» [17, с. 102].

Під час виборів Е. Корлат і Ф. Еґрі зуміли зберегти свої мандати. А. Аркі акцентував увагу на необхідності зміни шкільних законів та скасуванні дискримінаційних розпоряджень щодо угорської освіти. Він вважав, що угоди з чеськими буржуазними партіями або урядом можуть бути укладені лише за умови, коли угорці отримають повну культурну автономію та гарантії, як щодо предметних, так і персональних питань.

2 лютого 1926 р. Крайова угорська партія дрібних землеробів була перейменована в Угорську національну партію. Ференц Еґрі став її лідером, а Ендре Корлат – головою виконкому партії. Офіційною газетою партії стала «Ruszinszkói Magyar Hírlap» («Угорська газета Русинії»), а головним редактором було призначено Аकोша Аркі. Останній, за свідченнями свідків того часу, відступив від ідеї угорської національної єдності і став визначною постаттю ідеології «автохтонної єдності».

Угорська партія права і Автономна партія автохтонів на Підкарпатській Русі були двома регіональними політичними партіями, що діяли на території Підкарпатської Русі. У протигагу до них, християнські соціалісти і дрібні землероби діяли як підкарпатські округи загальнодержавних партій, проте зберігали певну самостійність [15, с. 119].

Загальнодержавною Християнсько-соціалістичною партією (1920–1936) керували різні лідери протягом її існування, зокрема Єне Леллеї з 1920 р., Гейза Сюлле з 1925 р. і Янош Естергазі з 1933 р. Офіційно крайовий округ партії почав функціонувати з 1920 р. У своїй програмі, оголошеній у 1919 р., партія

поєднувала християнську духовність з соціальними й економічними вимогами. На Закарпатті оргкомітет партії очолював Балінт Мадяр, а головою партії було обрано лікаря Іштвана Керекеша, який займав цю посаду протягом усього міжвоєнного періоду. Калман Надь став головою виконкому партії.

Спочатку офіційною газетою Угорської партії права був «Kárpáti Napló» («Закарпатський щоденник»), але у квітні 1921 р. вона припинила своє існування. На заміну їй, з 8 травня того ж року, з'явилася нова газета під назвою «Határszéli Újság» («Прикордонна газета»). Відповідальним редактором цієї партійної газети став Карой Гоккі [26, с. 42].

Карой Гоккі народився в м. Абауйсепші в 1883 р. і навчався на філософському факультеті університетів м. Коложвара та м. Будапешта. Після отримання диплома викладача середньої школи в м. Будапешті, він працював викладачем у м. Кошице. Однак у 1919 р. його звільнили з цієї посади. З 1921 р. К. Гоккі став головним секретарем Християнсько-соціалістичної партії в м. Севлюші, а з 1928 р., після відставки Калмана Нодя, він очолив виконком партії.

«Центр» Християнсько-соціалістичної партії Підкарпатської Русі розташовувався в місті Севлюш, де проводились основні збори та заходи партії. У 1929 р., під час виборів до парламенту і сенату, Карой Гоккі, представник «угорського списку» на Підкарпатській Русі, здобув депутатське місце, а з 1935 р. став сенатором. З 1939 р. К. Гоккі став депутатом угорського парламенту, а наприкінці Другої світової війни емігрував за океан [15, с. 122].

В законодавчому органі Чехословаччини Карой Гоккі активно захищав інтереси угорської шкільної освіти. Він також займався мовними питаннями і працював над упорядкуванням чехословацько-румунського кордону. К. Гоккі відіграв важливу роль у представництві угорських інтересів на політичній арені, борючись за права своєї спільноти та забезпечення їх культурних потреб.

Християнські соціалісти вважалися «братньою партією» Дрібних землеробів і відгуки тогочасних людей підтверджували, що ці дві партії доповнювали одна одну. Загальнодержавна Угорська партія дрібних землеробів

була створена 17 лютого 1920 р. в місті Комаром. Перші загальні збори відбулися 24 травня 1920 р., а Йозефа Сентівані обрали головою партії [4, с. 415].

Цікава історія пов'язана з виникненням підкарпатського округу партії, який не відповідав «християнсько-соціалістичному сценарію». У червні 1920 р. в м. Ужгороді було створено Партію дрібних землеробів Ужанського комітату, яку очолював Ференц Еґрі, майстер із відливання дзвонів із Малих Геївців. А в липні того ж року у місті Берегово заснували Партію дрібних землеробів Березького комітату під керівництвом Міклоша Раця, реформатського священика із с. Бадалова [27, с. 616].

У жовтні 1920 р. на засіданні центрального проводу партії в місті Пієштяни Йозеф Сентівані відзначив необхідність корінної зміни угорської політики щодо Словаччини та Підкарпатської Русі, наголошуючи на необхідності бути реалістичними. А 18 листопада Ференц Еґрі звернувся до дрібних землеробів Березького комітату з відкритим листом, в якому він зазначив, що ужгородське керівництво угорських партій вже продемонструвало шлях виходу, об'єднавшись з представниками різних партій в м. Ужгороді, таких як Партія дрібних землеробів, Християнсько-соціалістична партія та Партія права. Він закликав інших угорців у всіх регіонах прийняти їхній приклад і шукати спільний мовний знак для користі угорців та щастя всіх.

13 жовтня 1925 р. загальнодержавна Партія дрібних землеробів звернулася до угорців Словаччини та Підкарпатської Русі, закликаючи їх створити партію, яка б об'єднала всіх угорців, незалежно від соціальної та конфесійної приналежності. Це було зроблено з метою підтримки ініціативи Йозефа Сентівані стосовно створення Угорської національної партії. Угорська національна партія була створена з метою зміцнення політичної єдності серед угорців та збереження партійно-союзницьких стосунків з Християнсько-соціалістичною партією. Ця реорганізація відбулася після внутрішньої кризи останньої та зниження впливу Партії дрібних землеробів, яка представляла лише один соціальний прошарок угорців [17, с. 110].

Угорська національна партія мала за мету об'єднати всіх угорців, незалежно від їх соціальної та конфесійної приналежності. Йозеф Сентівані визначив подвійну стратегію для партії, включаючи прони́мецьку орієнтацію та реалістичну політику. Він прагнув до співпраці з проурядовими партіями та прийняття певних поступок, які сприятимуть досягненню інтересів усіх угорців.

Ференц Еґрі був одним із заступників голови партії, і разом з Йозефом Сентівані вони керували Угорською національною партією. Головною метою партії було забезпечення політичної єдності угорців та відстоювання їх інтересів в політичному процесі.

Чехословацька Республіка відводила велику увагу культурному та освітньому розвитку своїх громадян. Були створені широкі можливості для культурно-просвітницької діяльності, забезпечено народну освіту та створено багато бібліотек. Проте, угорську культурну систему, яка існувала до Тріанонського договору, було повністю припинено [31, с. 42].

Угорське культурне товариство Верхньої Угорщини, засноване в 1883 р., припинило свою діяльність в 1918 р. Ужгородське літературне товариство ім. Дьєндьєші, засноване в 1905 р., було призупинене в 1919 р., але під час Другої світової війни його робота була відновлена. Протягом 1920-х рр. найактивніше працювало Ужгородське культурне товариство «Мозаїка», а в 1930-х рр. діяли Угорське культурне товариство Підкарпатської Русі (УКТПР) та Берегівське товариство літератури і підтримки театру. УКТПР видавало регіональну газету «Kultúra» («Культура») у 1934–1937 рр., головним редактором якої був Єне Віцманді.

Жіґмонд Моріц (1879–1942) – один із найвідоміших письменників Угорщини тієї епохи так оцінював місцеве літературне життя: «Розвиток літературного життя в Словаччині і Підкарпатті вважаю значним. Я вже давно стверджував, що децентралізація, з точки зору літератури, має надзвичайно величезне значення, і тепер, коли в Пожоні (Братиславі), Кошице, Ужгороді та

Коложварі утворились літературні центри, розвиток угорської літератури в державах-спадкоємицях спрямувався правильним руслом» [36, с. 196].

Під час чехословацької влади спортивні клуби в Закарпатті організовувалися з урахуванням національної приналежності, але окремі спортивні федерації об'єднували всі клуби незалежно від їхньої етнічної належності. Наприклад, у 1920 р. була створена футбольна федерація Закарпаття, в якій брали участь угорські, німецькі, словацькі та русинські спортивні організації. Значною подією вважалися ігри з участю футбольних команд з Угорщини та виступи угорських олімпійських чемпіонів [41, с. 438].

Угорська фізкультурна федерація Чехословаччини (УФФЧ) була створена у 1928 р. і об'єднала Угорську федерацію футболу. Пізніше були створені професійні федерації з тенісу, легкої атлетики, настільного тенісу, плавання, хокею на льоду, боротьби, боксу та велосипедного спорту. До УФФЧ входили угорські спортивні товариства в Закарпатті, зокрема з Ужгорода, Мукачева, Берегова, Севлюша, Чопа, Хуста, Королева, Ясіня, Солотвина, Сваляви, Тячева, Вилока, Паланки та інших міст і сіл.

У 1920-х рр. на Закарпатті діяв самостійний театральний округ без жодних обмежень. Проте в 1930-х рр. його об'єднали зі Східнославацьким театральним округом, що викликало постійні протести на Закарпатті. Директором Закарпатського театру був спочатку Кароль Полгар, а потім Арпад Югас.

Ужгородське товариство театральної підтримки Підкарпатської Русі було засноване вже у 1926 р. Тут створили самостійні театральні курси, а також видання «Színházi Újság» («Театральна газета»), яке згодом стало відомим як «Ruszinszkói Színházi Élet» («Театральне життя Русинії»). У складі угорської театральної трупи на Закарпатті часто зустрічалися артисти, які залишилися без роботи в м. Будапешті і знайшли працю за контрактом тут [37, с. 266].

У 1920 р. на Закарпатті була утворена Закарпатська спілка скаутів, яка об'єднувала молодь різних національностей, зокрема чехословацьку, русько-

українську, єврейську та угорську. У 1923 р. Ференц Габа, учитель Берегівської гімназії, заснував угорську секцію скаутів.

У 1934 р. спілка намагалась видавати власний журнал під назвою «Magyar Cserkész» («Угорський скаут»), але з друку вийшов лише перший номер. В подальшому угорські скаути Підкарпатської Русі визнали офіційним журналом угорських скаутів Словаччини журнал «Tábortűz» («Багаття»), який видавався в м. Комарно.

Угорські скаутські команди діяли в різних містах, таких як Берегове, Мукачеве, Ужгород, Астєя, Чоп, Косино, Королево, Севлюш, Тячев і Вилік. Крім того, студенти-угорці, які навчалися в празьких університетах та інститутах, створили Гурток Святого Георгія, який також відіграв важливу роль у скаутському русі [15, с. 124].

Організація отримала назву «Гурток Святого Георгія» на честь пам'ятника Святого Георгія, який знаходиться у столиці Чехословаччини. У 1928 р., під час табірних зборів у м. Гомбосегі, цей скаутський гурток перетворився на рух, що називався «Sarló» («Серп»). Один з його засновників, Едгар Балог, висловлював своє бачення розвитку організації. Він підкреслював необхідність того, щоб угорські студенти побували в угорських місцевостях, серед народу, щоб вони могли ознайомитись з культурою сільського життя і побачити реальні умови життя селян, малих сільських фермерів, робітників-селян, які працюють у місті. Він вважав, що це допоможе підготувати нове покоління угорської інтелігенції, яке буде будувати свій рух на реальних потребах та вимогах угорських мас, звертаючи увагу на місцеві особливості та проблеми, і зміцнюючи зв'язок між місцевими явищами та світовими тенденціями.

2.2. Політичні партії та їхня участь у парламентських виборах

Чехословацька Республіка, яка була створена у 1918 р., мала всі ознаки демократичного суспільства. Основними рисами цього розвитку були плюралізм, законодавча активність та політичне рівноправ'я. Протягом 1920–

1930-х рр. політичний плюралізм проявлявся через безпосередню участь громадян у політичній еволюції країни.

Підкарпатська Русь, як частина Чехословаччини на Закарпатті, також була в центрі політичних перетворень і мала можливості брати участь у державному розвитку. Однак, процес залучення місцевих громадян до політичного життя відбувався через представницьку демократію, де політичні партії виступали посередниками. У міжвоєнний період в країні проводилися вибори до чехословацького парламенту чотири рази (1924, 1925, 1929, 1935 рр.), до окружних органів та земського заступництва два рази (1928, 1935 рр.), до місцевих органів влади чотири рази (1923, 1926, 1931, 1935 рр.) [31, с. 43].

Впровадження демократичних принципів в політичну систему Чехословацької Республіки було серйозною перевіркою громадянської спроможності вплинути на політику та урядову діяльність. Незважаючи на існування формальних демократичних норм, їх реалізація у практиці була далекою від ідеалу. Конституційна хартія, як частина правових норм, передбачала представництво Підкарпатської Русі в парламенті за встановленою кількістю депутатів та сенаторів відповідно до виборчої системи країни [27, с. 619].

Виборчий закон передбачав окремий 23 виборчий округ для Підкарпатської Русі у парламентських виборах і окремий 13 виборчий округ у виборах до сенату. Це давало можливість обирати дев'ятьох представників з краю до парламенту і чотирьох до сенату. Однак, чехословацька політична влада відкладала проведення виборів в Підкарпатській Русі на довгий час. Центральна влада в Празі вважала, що край не готовий до таких виборів.

Серед основних причин, які вказувалися, щодо відкладання проведення виборів в Підкарпатській Русі, були відсутність або низький рівень політичної культури серед місцевого населення, їх національно-культурне та релігійне розшарування, нездатність політичних сил до консолідації, а також протиріччя

між політичною елітою. Однак, були й об'єктивні причини, які впливали зі складної соціально-політичної ситуації в країні [7, с. 287].

У період з 1919 по 1923 рр. на території Підкарпатської Русі було встановлено механізм військової, а пізніше цивільної диктатури. Це було обумовлено наявністю сильних сепаратистських настроїв в краї, а також нерозумінням місцевим населенням ключових відмінностей між політичними партіями. Однак, починаючи з 1921 р., в краї працювали представники міністерської ради Чехословацької Республіки під керівництвом О. Франкенбергера, які готували ґрунт для реалізації принципів парламентської демократії.

Чехословацький уряд оголосив про проведення виборів до місцевих органів влади влітку 1923 р., що відкрило шлях до встановлення демократичного режиму в країні.

Під тиском лідерів політичних партій Підкарпатської Русі та їх звернень до міжнародних органів, чехословацька влада була змушена призначити дату проведення парламентських виборів. Ці вибори, що проходили тільки на території Підкарпатської Русі, викликали значний інтерес багатьох політиків, зокрема загальнодержавних політичних партій [5, с. 87].

Вибори були заплановані на 16 березня 1924 р., і майже негайно після оголошення про їх початок політичні організації та їх лідери розпочали підготовку до виборів шляхом широкої та різноманітної агітації. В офіційних друкованих органах партій поширювалися програмні положення організацій, їх детальне пояснення та обіцянки лідерів щодо поліпшення суспільно-політичного життя місцевого населення.

Це створило підвищений інтерес і мобілізувало громадян до участі у виборчому процесі. Кожна політична партія намагалася привернути до себе увагу виборців шляхом поширення своїх поглядів та обіцянок, спрямованих на покращення життя місцевих жителів.

Під час передвиборного процесу всі політичні партії, які брали участь, проявили активність, організувавши 436 зборів по всьому краю. Було подано та

zareestrowano 13 wyborczych spisków від різних політичних партій, які виявили бажання брати участь у парламентських виборах [31, с. 49].

Урядова коаліція формально була представлена Аграрним блоком, що відповідала аграрній специфіці Підкарпатської Русі. Ці вибори стали першими для вищих органів влади Чехословацької Республіки на Підкарпатській Русі, і вони відбулися при високій політичній активності населення.

За кандидатів до палати депутатів було отримано 257 332 голоси з 289 789 допущених до голосування виборців. Щодо сенату, кандидати отримали 215 207 голосів з 243 448 виборців. Найбільшу кількість мандатів отримали комуністи: 4 мандати з 9 у палаті депутатів і 2 мандати з 4 у сенаті.

Незважаючи на деяку несподіваність, представники крайового комітету Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) досягли найбільшого успіху на виборах 1924 р. в Підкарпатській Русі. Вони отримали 100 242 голоси виборців, що становило 39,4 % від загальної кількості голосів. Цей успіх впливав з їх досконало обраної передвиборчої тактики [17, с. 103].

Комуністи використовували популістські гасла, які були підкріплені загальноприйнятими вимогами, що хвилювали місцеве населення, такими як «Земля – селянам!» та «Мир – народам!». Вони зуміли втілити ці гасла в свою програму і вдало їх маскували. Це дозволило комуністам досягти бажаного результату. Варто відзначити, що комуністи виявили велику активність, особливо у порівнянні з іншими політичними партіями краю. Зокрема, з січня по 15 березня 1924 р. вони провели близько 160 зборів у різних частинах краю, де пояснювали програму КПЧ та, звичайно ж, критикували програми інших політичних сил. Таким чином, комуністи зуміли використати свою агітаційну роботу та підтримку місцевого населення, що дало їм успіх на перших парламентських виборах 1924 р. в Підкарпатській Русі [5, с. 89].

Комуністи змогли отримати шість депутатських мандатів на загальнодержавних виборах 1924 р. З них чотири депутатські мандати у парламенті Чехословацької Республіки отримали Іван Мондок, Йосип Гата, Микола Сидоряк та Емануїл Шафранко, а ще два мандати у сенаті отримали

Іван Боднар та Ендре Чегі. Це був значний успіх для комуністичної партії, яка зуміла залучити підтримку виборців і отримати представництво у парламенті.

Соціал-демократи, натомість, отримали значно менше голосів на цих виборах. Вони зібрали всього 20 998 голосів, що становило близько 8 % від загальної кількості голосів. Якщо додати до цього голоси угорської організації соціал-демократів (2 828 голосів), то загальна кількість голосів, отриманих СДП, становила 9,4 % (23 826 голосів), що принесло їм четверте місце на виборах. В результаті соціал-демократам вдалося отримати лише один депутатський мандат, який отримав Яромір Нечас.

Завдяки блокуванню з Чехословацькою народно-соціалістичною партією (ЧНСП) від КТП до парламенту увійшов її лідер Андрій Гагатко. АЗС, який отримав понад восьми відсотків підтримки, делегував до парламенту Івана Куртяка, а аграрники – Йосифа Камінського. Не залишилися без своїх представників і угорці, повноваження від яких отримали Ендре Корлат і Ференц Егрі (по одному місцю в палату депутатів і сенат) [4, с. 418]. Участь політичних партій Закарпаття у парламентських виборах 1924 р. відображені в таблиці Додатку А.

У 1925 р. в Чехословацькій Республіці спалахнула політична криза, яка виникла внаслідок загострення суперечностей між політичними партіями та нездатності урядової коаліції досягти стабільної співпраці. Це призвело до паралічу діяльності празького уряду і розпаду коаліції. Протиріччя між політичними силами гальмували процес формування держави і в результаті парламент Чехословаччини був розпущений, а нові дострокові вибори були призначені на 15 листопада 1925 р. Слід відзначити, що планувалося провести наступні вибори влітку 1926 р.

У 1925 р. в Чехословацькій Республіці і на Підкарпатській Русі відбувалася напружена виборча кампанія, в якій політична боротьба досягла свого піку. Партії, які перемогли на попередніх виборах 1924 р., боялися втратити свої недавні успіхи і не бажали здаватися. Внаслідок цього, внесені зміни до виборчого закону, зокрема, щодо Підкарпатської Русі. Виборче число

для палати депутатів збільшилося з 25 420 до 31 000 голосів, а для сенату – з 42 504 до 52 552 голосів. Ці зміни підвищили вимоги для отримання мандатів, ускладнюючи конкуренцію та роботу менш представницьких партій [36, с. 201].

Від цього знову ж таки більше вигравали загальнодержавні централістські партії. Цього разу до кандидатських листів потрапило 16 політичних організацій. Їх загальний перегляд показує суттєву перевагу загальнодержавних партій над автономними політичними силами. Але розстановка тактичних засад партій не змінилася. Як і під час виборів 1924 р. зберігся поділ політичних партій на проурядові та опозиційні (див. таблицю Додатку Б).

Результати парламентських виборів 1925 р. підтвердили авторитет лівих політичних партій, що раніше був під сумнівом. Незважаючи на втрату певної кількості голосів, комуністи все ж переконливо перемогли, отримавши 75 669 голосів (30,8 % загальної кількості голосів). Аграрна партія також проявила велику активність під час виборів, але її результати випали слабше, ніж у комуністів, з 37 172 одержаними голосами. Також варто відзначити зростання авторитету АЗС (Автономного Земляцтва Селян) з результатом 11,6 % [36, с. 203].

У кінці 1920-х рр. у Чехословацькій Республіці спостерігалася політична диференціація суспільства, і була досягнута певна стабільність політичних інтересів між центральними та автономними політичними силами. Це стало характерною рисою партійної системи. Важливим етапом в політичній історії Підкарпатської Русі стали загальнодержавні парламентські вибори, які були заплановані на 27 жовтня 1929 р.

Ці загальнодержавні парламентські вибори в 1929 р. на Підкарпатській Русі мали свою особливість. Завдяки десятирічному перебуванню в складі Чехословацької Республіки, місцеве населення мало можливість аналізувати та переоцінювати багато аспектів соціальної реальності і визначати подальші напрямки розвитку, які стосувалися краю. Політичні лідери, партії та їх керівники також серйозно відносилися до цього процесу. Вони активно займалися агітаційно-організаційною роботою серед місцевого населення,

проводили наради та збори, де обговорювалися потенційні кандидати та інші важливі питання [27, с. 621].

Цікаво, що соціал-демократи під час виборів 1929 р. майже зуміли повернути собі кількість голосів виборців, яку вони отримали ще у 1924 р. Тому їхні втрати упродовж 1924–1929 рр. були не дуже суттєвими – відповідно з 23 тисяч 826 чоловік (9,4 %) до 22 тисяч 922 чоловік (8,6 %). Найбільшою підтримкою вони користувалися в Іршавському (3 тисячі 396 чоловік) і Берегівському (3 тисячі 82 чоловік) округах, а найменшою – у Перечинському (736 чоловік) та Волівському (Міжгірському) (983 чоловік). Депутатом парламенту став Ю. Гуснай. Проте вибори 1929 р. вперше за кількістю голосів вивели на перше місце в Підкарпатській Русі урядову Аграрну партію (29,1 % голосів). «Руський блок», до складу якого увійшли чотири автономні русофільські партії (АЗС, КТП, РНП, РНС), з результатом 18,2 % голосів виборців теж як ніколи піднявся, випередивши за показниками навіть комуністів (див. таблицю Додатку В).

Аналізуючи парламентські вибори на Підкарпатській Русі протягом 1920-х рр., помітно високий рівень абсентеїзму, тобто неучасті населення у голосуванні, що становив 14,6 %. У порівнянні з загальнодержавним показником у 8,6 %, це було значно вище. Основною причиною цього явища був низький рівень політичної культури мешканців краю, що призводило до меншої активності на виборах.

2.3. Регіональні особливості політичної думки на Закарпатті періоду 1920–1930-х рр.

Після воєнних потрясінь другого десятиріччя XX ст. новий політичний етап спричинив активну участь мешканців Підкарпатської Русі (тодішня назва Закарпаття) у політичному житті та надав їм можливість стати суб'єктами політичних процесів. Відмінністю для населення стало те, що політична реальність 1920–1930-х рр. ґрунтувалася на принципах демократичного суспільства. Введення багатопартійної системи сприяло різноманітному

розвитку політичних думок, ідейної боротьби та політичної культури загалом [7, с. 288].

На практиці почалося формування нової політичної еліти, до складу якої ввійшли видатні громадсько-політичні діячі, такі як Г. Жаткович і А. Бескид (губернатори Підкарпатської Русі), А. Волошин та інші. Вони активно підтримували і пропагували ідею ефективної автономії. Політична система Чехословаччини мала всі ознаки демократичного суспільства, що проявлялося у вираженні плюралізму, відповідальності за виконання законодавчих основ, політичному рівноправ'ї та формуванні основ громадянського суспільства.

Процес залучення громадян до державно-політичного розвитку в Підкарпатській Русі протікав через представницьку демократію, в якій роль посередників відігравали політичні партії. Багатопартійна система, хоча мала свої позитивні й негативні аспекти, сприяла швидкому залученню населення до державної політики. Важливо відзначити, що трансформація політичної системи та поступова адаптація регіональних політичних інститутів Підкарпатської Русі стали значним кроком уперед порівняно з попередніми спробами. Навіть з урахуванням деякої недосконалості цього процесу, можна відзначити значний прогрес у політичних поглядах та політичній свідомості місцевих громадян [15, с. 124].

На початку 1930-х рр. Карпатська Україна переживала особливий період національного державотворення, що свідчило про значне зміцнення державотворчих поглядів закарпатських українців. У цей період вони впевнено виступали як політична нація. Це призвело до виразного прояву політичної думки Закарпаття в міжвоєнний період. У цей час сформувалися два основні політичні блоки, які відображали політичну думку регіону: українофільський і русофільський.

Ці дві орієнтації змагалися між собою відносно національної ідентичності та політичного самовизначення місцевого населення. Русофільська політична думка, хоча не була єдиною, визнавала загальну ідею крайового автономізму та автохтонності місцевого «руського» населення [25, с. 283].

Однак, серед русофілів, які складали першу течію, переважала ідея, що місцеве населення, відоме як «карпатороси», є невід'ємною частиною російської нації. Вони вважали, що географічне відокремлення краю від Росії є тимчасовим і національна єдність повинна бути відновлена завдяки їхнім зусиллям. Вони стверджували, що місцеве населення має «почути своє глибоке внутрішнє зв'язок з руським народом, з Росією». Ці погляди здобули значну популярність, особливо в другій половині 1930-х рр.

У цьому процесі значну роль відіграли білоемігранти, політичні біженці (противники більшовизму), представники кадетів, есерів та інших політичних рухів, а також москвофіли з Галичини, Буковини та інших регіонів колишньої Російської імперії. Тому їхні ідеологічні коріння можна відшукати в ідеях класичного москвофільства, хоча остання назва не зарекомендувала себе в Закарпатті [12, с. 97].

Русофільські настрої переважно поширювалися серед старшої групи закарпатської інтелігенції, зокрема серед педагогів та представників греко-католицького духовенства. Одним з головних ідеологів русофільства став просвітитель Олександр Духнович, який жив у другій половині XIX ст. Русофіли об'єднувалися навколо надпартійного органу Центральної Руської Народної Ради (ЦРНР), русофільських політичних партій та культурно-освітніх громадських організацій.

Одним з провідних об'єднань русофілів було «Общество імені О. Духновича», яке було засноване у 1923 р. Проте, навіть серед цих груп не було повної єдності, оскільки використання різних термінів, таких як «руський» і «русский», свідчило про ідеологічні протиріччя в цьому напрямку.

Русофільство виявилось значною політичною силою, хоча воно мало свої відмінності, але мало й спільні риси. Його основні риси полягали у негативному ставленні до прозахідних політичних і культурно-національних зусиль місцевого населення, а також у спротиві чехословацькій державній владі та її централізованій політиці в регіоні. З початкового етапу в ранні 1920-ті рр., коли ці ідеї тільки формувалися, русофільські політичні сили стали все

активнішими та більш жорсткими у своєму виступі проти українофілів. Опозиція до чехословацької влади стала більш гострою, а їхня політична орієнтація все більше нахилилася до співпраці з іноземними політичними силами, такими як Угорщина і Польща. Проте це співробітництво не принесло очікуваних результатів і дивідендів для русофілів [5, с. 95].

Українська ж політична думка Закарпаття у 1920–1930-х рр. формувалася навколо двох напрямів, які все ж мали однакову ціль – єдність української нації в одній державі:

1) поміркованої групи старої інтелігенції, яка очолила державотворчі змагання 1918–1919 рр. і досягла вершини із здобуттям незалежності Карпатської України в 1939 р. (А. Волошин, брати М. і Ю. Брацайки, брати Ф. і Ю. Реваї та ін.);

2) радикально-націоналістичної молоді, яка пройшовши хороший патріотичний вишкіл у міжвоєнний період, захопилася ідеологією українського націоналізму й була готова зі зброєю в руках захищати українську незалежність, а також приклала зусиль до здобуття незалежності Карпатської України (С. Росоха, І. Рогач та ін.). Як ідеологічно-політична течія, українофіли ідейно спиралися на традиції народовців XIX ст.

Соціальною базою русофільської течії на Закарпатті стала національна творча інтелігенція, частина греко-католицького духовенства та значна кількість педагогічного персоналу. Центром об'єднання українофілів стала Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада (ПР(У)ЦНР), яка об'єднала провідних українських політиків, українські політичні партії та культурно-національні громадські організації. Важливе місце серед них займали товариство «Просвіта» та молодіжний рух «Пласт» [26, с. 53].

У кінці 1930-х рр. українська політична течія на Закарпатті здобула перемогу над своїми опонентами і готувалася до створення національної держави – Карпатської України в республіканській формі. Проте реалізація цієї мети була ускладнена міжнародними чинниками, пов'язаними з початком Другої світової війни. У березні 1939 р. територія Закарпаття була окупована

фашистською Угорщиною, що перешкодило розвитку державотворчого потенціалу русофільської течії.

Історія політичної думки на Закарпатті має важливе значення для розуміння суспільно-політичних процесів в регіоні. Політичні ідеї та ідеологічні напрями, що формувалися та впливали на Закарпаття, мають свої власні особливості як в історичному, так і в сутнісному плані [21, с. 462].

Український політичний напрям на Закарпатті між двома війнами склався в результаті жорсткої та багатогранної боротьби, включаючи політико-державні, партійні, культурно-національні та мовні аспекти. Однією з головних переваг політичної еволюції регіону була демократична політична система в Чехословацькій республіці. Це сприяло розвитку демократичних цінностей, свободи слова, преси, зібрань, багатопартійності та громадянського суспільства на Закарпатті у міжвоєнний період.

Ця політична свобода стала шансом для регіону вибратися з громадсько-політичної та культурно-освітньої відсталості, і місцеве населення зуміло скористатися цим. Такі можливості сприяли розвитку політичного плюралізму, культурного та освітнього просвітництва на Закарпатті.

В авангарді еволюції політичного руху в регіоні стали представники місцевої інтелігенції, які й представляють українську політичну думку міжвоєнного Закарпаття [17, с. 110].

Особа Августина Волошина має велике значення в міжвоєнному розвитку Закарпаття в галузі духовності, культури, науки та політики. Його творча й громадська діяльність відображає високий професіоналізм, відданість ідеалам суспільної духовності й патріотизм.

Хоча політична діяльність не була головною сферою життя А. Волошина, він став провідником карпато-українського населення регіону, як вимагала ситуація. Він успішно пройшов шлях від лідера політичної партії до прем'єра крайового уряду та президента Карпатської України. Августин Волошин мав харизматичні риси лідера, що свідчить про довіру серед людей, що брали участь в культурно-просвітницьких центрах, зокрема читальнях «Просвіти».

Августин Волошин також користувався великою повагою серед крайових і державних чехословацьких політиків. Його політичні погляди й дії викликали значну довіру, оскільки він прагнув до поміркованого стилю політичної діяльності.

Політичний портрет А. Волошина не можна розглядати окремо від історичних подій, що мали прямий вплив на долю Закарпаття протягом першої половини XX ст. Його політичне становлення мало свої особливості, оскільки відбувалася еволюція його поглядів, пошук певного політико-державного ідеалу, який би символізував відродження закарпатської спільноти та її статус як повноправного суб'єкта суспільно-політичного організму Центрально-Східної Європи. Проте така можливість могла реалізуватися лише при умові виховання політичної свідомості та політичної культури місцевих громадян [1, с. 73].

Вперше А. Волошин включився в політичну діяльність як вже сформований учений та діяч культури, що належав до елітної групи місцевої інтелігенції.

Незважаючи на те, що А. Волошин отримав освіту в угорській системі, його пристрасне бажання зберегти і збагатити саме слов'янську культурну спадщину було непереборним. Цей перший етап його політичного становлення мав свої особливості. Вперше в історії краю виникла проблема відсутності власної політичної еліти, що було наслідком історичних умов, у яких відбувався суспільно-політичний розвиток Закарпаття. Відсутність політичних традицій і, як наслідок, низький рівень політичної культури місцевого населення поставили перед діячами церкви і культури дилему: хто візьме на себе роль лідера і суб'єкта політичних відносин, якщо це буде потрібно відповідно до обставин і часу? Частково роль регіональної еліти виконували представники адміністративних служб, духовенства та інтелігенції, переважно ті, хто отримав освіту в навчальних закладах, зокрема педагогічних [2, с. 306].

Політичні погляди А. Волошина яскраво виділялися в контексті тогочасних політичних реалій, вони були конкретними й емоційними. У центрі

його уваги знаходилася ідея формування коаліції автономних політичних партій для спільного вирішення регіональних проблем. А. Волошин, як член комісії з питання партійної коаліції в регіоні, вітаючи будь-які зусилля, спрямовані на об'єднання народних сил, відзначав, що це бажання стає все сильнішим як у народних мас, так і серед інтелігенції. У 1923 р. він продовжував розмову про партійну коаліцію, вказуючи, що з об'єктивної точки зору політичної ситуації можлива співпраця між місцевими слов'янськими партіями, за винятком галицьких «москвофілів», які перешкоджають досягненню згоди. А. Волошин вважав, що якщо б усунути угорську орієнтацію або зменшити її вплив, то «москвофіли» не змогли б розпалювати ненависть проти народовців [33, с. 97].

Августин Волошин сміливо виражав незгоду в окремих питаннях і з центральною владою. Особливо це стосувалася думки офіційної Праги, що закарпатці ще не готові до рівноправного політичного життя і їм потрібен час, щоб адаптуватися. А. Волошин був переконаний, що закарпатців не треба вчити (не треба ізолювати від політичної участі, виборів тощо), а дати можливість учитися на практиці.

Так, на міжвоєнному Закарпатті українська політична думка розвивалася в умовах жорсткої боротьби за національне виживання українського населення регіону. Незважаючи на пригнічене положення, відновлення української державності та інтеграція до демократичної системи Чехословаччини після Першої світової війни створили умови для розвитку плюралізму політичних думок, ідеологічних розбіжностей і формування громадянського суспільства в закарпатському регіоні. Протягом 1920–1930-х рр. суспільно-політична думка поділялася на дві протилежні ідеологічні течії – українофільську та русофільську [33, с. 98–99].

Однак, лише українофільський напрямок пройшов еволюцію, ретельно обґрунтовуючи національну ідентичність місцевого населення регіону. Він зміг втілити свої політично-державні та культурно-національні ідеї у практику, хоч і на короткий період. Незважаючи на суперечки між політичними групами в

українському таборі Закарпаття, наприкінці 1930-х рр. обидві групи об'єдналися щодо шляхів і методів боротьби за політичну самостійність і оголосили незалежність Карпатської України. Ця подія дала можливість визнати героїзм карпато-українців у контексті історії української державності в XX столітті, а представників національно-державницької позиції – учасниками історії політичної думки України. Їх політичні погляди значно вплинули на подальшу еволюцію політичної думки українців з обох боків Карпат.

РОЗДІЛ 3

Моделювання уроку на тему «Закарпаття у міжвоєнний період»

Доцільно встановити основні характеристики уроків історії в умовах сучасності. Вчителі історії активно використовують сучасні технології на уроках. Це можуть бути комп'ютери, проектори, інтерактивні дошки, аудіо- та відеоматеріали, веб-ресурси, електронні підручники тощо. Це допоможе зробити уроки більш цікавими, видимими та доступними для учнів в школі.

Уроки історії в сучасних умовах залишають акцент на активній формі роботи учнів. Замість пасивного слухання лекцій, учні залучаються до дискусій, групових проектів, рольових ігор, аналізу історичних джерел та документів. Це сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних навичок та здатності до спільної роботи.

Уроки історії в сучасних умовах більшого поєднуються з іншими предметами. Наприклад, історія може бути об'єднана з літературою, мистецтвом, соціологією, політичними науками тощо. Це потім учням уявити історичні події в контексті іншої сфери і розуміти взаємозв'язки між ними.

Вчителі історії виконують нові методи навчання, такі як проблемне навчання, проектне навчання та інше. Ці методи є ефективними в умовах сучасності.

Варто встановити, що умови сучасності можуть впливати на проведення уроків історії, привносячи нові виклики та можливості. Це підвищує рівень навчання в сучасних школах

Відповідно до цього, варто зазначити, що особливості проведення уроків історії в сучасних умовах включають наступні аспекти, які має використовувати кожен вчитель, аби учні здобували якісні знання та вміли висловлювати.

Сучасні технології, такі як комп'ютери, проектори, інтерактивні дошки та Інтернет, відкривають безліч можливостей для уроків історії під час їх

проведення в школах. Вони не можуть візуалізувати історичні події, досліджувати архівні документи, робити віртуальні екскурсії тощо.

Сучасні підходи до навчання акцентують на активному залученні учнів до процесу навчання. Уроки історії можуть включати рольові ігри, дебати, проекти, дослідницькі завдання та спільну роботу в групах.

Вчитель історії може використовувати сучасні події та проблеми, щоб показати студентам зв'язок історичних подій з сучасністю. Це допоможе зрозуміти, як минулі проблеми на сьогоднішній день і навпаки.

Залучення інших дисциплін, таких як мистецтво, література, географія або соціологія, разом з учнями отримують більше повне виявлення про історичні події та краще запам'ятовують важливі дати.

В сучасному світі особливо є розвиток критичного мислення учнів на уроках. Відповідно до цього, саме уроки з історії можуть сприяти розвитку аналітичних навичок, оцінці джерел інформації, розумінню різних поглядів та інтерпретацій в загальному розумінні.

Урок на тему «Закарпаття у міжвоєнний період» є надзвичайно важливим для розуміння історичного контексту та подій, які відбувалися на Закарпатті у 1920–1930-х рр.

Цей урок дає можливість учням ознайомитися зі складною історією регіону, де впливи різних політичних та соціальних сил перепліталися під час лихоліття міжвоєнної доби [33, с. 97–109].

Проведення уроку на таку тему може мати наступні основи.

Історичний контекст. Урок висвітлює історичний контекст міжвоєнного періоду, зокрема подій 1920–1930-х рр., що спричинило значні зміни в політичній та соціальній сферах.

Розуміння впливу військових конфліктів. Учні розглядають події, які відбулися на Закарпатті під час Великої війни та передували приєднанню регіону спочатку до Угорщини, а потім до Чехословаччини.

Політичні зміни. Учні ознайомлюються з трансформацією регіону, пов'язаною з суспільно-політичними змінами, включаючи боротьбу за владу та утворення Чехословацької Республіки, утворення Карпатської України,.

Проаналізовано, що проведення уроків на тему «Закарпаття у міжвоєнний період» можна включати різноманітні методи, що після учням краще зрозуміти та запам'ятати навчальний матеріал [32, с. 226–234].

Варто встановити декілька основних методів, які можна використати аби досягти даної мети:

Лекція: Розпочати урок короткою лекцією, під час якої викладіть основні факти та події, що стосуються Закарпаття у міжвоєнний період. Використовуйте повтор, картинки або мапи, щоб допомогти учням візуалізувати події та місця.

Групова робота: Розділіть учнів на невеликі групи та надайте кожній групі завдання дослідити конкретний аспект військово-революційних подій на Закарпатті. Наприклад, одна група може вивчити вплив Великої Війни на регіон, інша – наслідки революції, третя – перебування у складі нової держави – Чехословаччини. Потім запропонуйте кожній групі представити свої висновки перед класом.

Дослідницькі проекти: Запропонуйте учням провести додаткові дослідження про конкретні події або відомих особистостей, пов'язаних із Закарпаттям у цей період. Кожен учень може звернути свою тему, підготувати презентацію або написати звіт, а потім поділитися всіма відкриттями з класом.

Рольова гра: Варто організувати рольову гру, де учні можуть втілити ролі різних історичних персонажів, таких як політики, військові діячі (А. Волошин, С. Клочурак, В. Климпуш та ін.) [.

Доцільно описати можливий хід проведення уроків на тему «Закарпаття у міжвоєнний період».

Вступ (5 хвилин): привітайте учнів і поясніть тему уроку; запитайте учнів, чи вони знають щось про військово-революційні події, які відбулися на Закарпатті досліджуваної доби.

Лекція та обговорення (15–20 хвилин): розкрийте у формі короткої лекції про історичний контекст та важливі події в регіоні Закарпаття у 1920–1930-х рр.; розгляньте вплив Великої війни на Закарпаття, зосередившись на приєднання її до складу Чехословаччини; обговоріть наслідки революційних подій для Закарпаття.

Групова робота (15–20 хвилин): розділіть учнів на невеликі групи та надайте кожній групі завдання дослідити конкретний аспект суспільно-політичних подій на Закарпатті, наприклад, вплив на економіку, культуру, політику тощо; попросіть учасників групи підготувати коротку презентацію або постер, що відображає їх висновки та важливі факти.

Презентація групових проєктів (10–15 хвилин): дозвольте кожній групі представити свою презентацію або плакат перед класом; підтримуйте обговорення і запитуйте учнів, які висновки вони зробили, які факти їх здивували.

Висновок уроку. Отже, необхідно узагальнити, що визначені методи проведення уроків на тему «Закарпаття у міжвоєнний період» мають важливе значення для ефективного навчання учнів про історичні події та їх вплив на регіон [41, с. 504–526].

Домашнє завдання.

Приступаючи до розробки уроки на тему «Закарпаття у міжвоєнний період», слід виокремити такі етапи.

Визначення мети уроку – визначте, які знання, навички та розуміння школярі повинні отримати після закінчення уроку.

Вибір теми. Оберіть тему, яка пов'язана з історією і підходить для школярів. Важливо, щоб тема була цікавою та актуальною, щоб зацікавити учнів і сприяти їхньому розумінню історичних подій.

Підготовка матеріалів: Підготуйте достатньо матеріалів для проведення уроку, таких як підручники, додаткові джерела, відео чи аудіозаписи, ремонт тощо. Перегляньте, що у вас є достатньо матеріалів для того, щоб студенти мали можливість досліджувати історичні факти та події.

Визначення стратегій навчання. Розгляньте різні стратегії навчання, які студентам краще засвоїти матеріал. Це можуть бути такі методи, як лекції, дискусії, групова робота, рольові ігри, використання технологій тощо. Оберіть ті стратегії, які найкраще підходять для вашої теми та типу уроку.

Розробка плану уроку. Створіть детальний план уроку, включаючи послідовність активностей, обрані стратегії навчання, час, бачення оцінювання тощо.

Тема уроку: Закарпаття у міжвоєнний період.

Ціль уроку: Ознайомити учнів з історичним контекстом і подіями, що відбувалися в Закарпатті в окреслений період часу.

Завдання уроку: пояснити учням основні політичні, соціальні та економічні фактори, що вплинули на Закарпаття в цей період; розглянути ключові події, такі як приєднання Закарпаття до Чехословаччини, національно-визвольний рух тощо; вивчити роль видатних особистостей, які вплинули на розвиток регіону в цей період; дослідити життя і побут місцевого населення та його ставлення до змін, що відбулися; розібрати наслідки входження Закарпаття до складу Чехословаччини.

Структура уроку:

Вступна частина (5 хвилин). Вчитель починає урок, пояснюючи його тему та актуальність.

Теоретична частина (15 хвилин). Вчитель надає учням необхідну інформацію про історичний контекст і суспільно-політичні події початку 1920-х рр., що вплинули на подальший розвиток Закарпаття.

Аналіз ключових подій (20 хвилин). Учні аналізують основні події, що сталися на Закарпатті під час цього періоду, використовуючи джерела та додаткові матеріали.

Узагальнення та тестування відповідно до пройденої теми.

Висновок уроку. Домашнє завдання.

Отже, в результаті вивчення теми «Закарпаття у міжвоєнний період» можна зробити кілька важливих висновків.

По-перше, цей період був дуже складним для Закарпаття через трансформацію суспільно-політичних процесів, які відбулися в той час. Проведення уроку на цю тему дозволить учням краще розуміти історичний контекст та вплив цих подій на життя місцевого населення.

По-друге, розробка уроку на цю тему має можливість учням поглибити свої знання про Закарпаття окресленої доби, дозволить ознайомитися зі специфікою життя місцевого населення в той період.

По-третє, цей урок сприятиме розвитку критичного мислення, аналітичних та дослідницьких навичок учнів. Вони могли б аналізувати історичні джерела, порівнювати різні точки зору та формулювати власні висновки.

ВИСНОВКИ

Отже, Закарпаття в складі Чехословацької Республіки мало складну історію самовизначення та державної приналежності. Проблема статусу Закарпаття виникла з моменту утворення Чехословацької держави в 1918 р., адже на території регіону проживало багато етнічних груп, зокрема русини-українці, угорці, словаки та інші.

Розв'язання питання про державну приналежність Закарпаття передбачало політичну інтеграцію регіону до складу Чехословацької держави. Умови політичного й соціально-економічного розвитку Закарпаття у складі Чехословацької Республіки були визначені законодавством та політичною системою Чехословаччини. Закарпаття отримало значну автономію в рамках Чехословацької Республіки, що сприяло його розвитку. Були здійснені реформи у сфері освіти, культури, земельних відносин та інфраструктури, що позитивно позначилося на соціально-економічному становищі регіону. Закарпатська автономія забезпечувала права та свободи місцевого населення, зокрема в управлінні своїми справами та культурному самовизначенні.

Однак, після Мюнхенської угоди 1938 р. та початку Другої світової війни Закарпаття було втрачено Чехословаччиною і передано Угорщині. Це спричинило переривання політичної інтеграції та соціально-економічного розвитку Закарпаття в складі Чехословацької Республіки. Під владою Угорщини регіон стикався з утиском етнічних меншин, що призвело до складних умов життя для місцевого населення. Закарпатська автономія у складі Чехословацької Республіки забезпечувала збереження та розвиток місцевої культури, мови та традицій. Це сприяло зміцненню ідентичності та самосвідомості закарпатського населення.

Загалом, включення Закарпаття до складу Чехословацької Республіки мало позитивний вплив на розвиток регіону, забезпечуючи його мешканцям автономію, політичну стабільність, економічні перспективи та культурне самовизначення.

Аналізуючи суспільно-політичні процеси на території краю, то слід визнати, що угорські національні партії та громадські організації відігравали значну роль у політичному та соціальному житті регіону. Вони пропагували угорську національну ідентичність та захищали інтереси угорського населення на Закарпатті. Діяльність угорських націоналістичних організацій часто створювала напруженість та конфлікти з українським населенням.

Аналізуючи діяльність політичних партій та їхню участь у парламентських виборах, слід підкреслити, що українські політичні партії брали активну участь у парламентських виборах та представляли інтереси українського населення. Змагання між українськими та угорськими політичними силами відбувалося за підтримку виборців та представництво в парламенті. Участь українських політичних партій у виборчому процесі сприяла підвищенню української свідомості та політичної активності.

Характеризуючи український політикум на Закарпатті, слід визнати, що тут існували два основних табори політичної думки – українофільський та русофільський. Українофільський табір підтримував національні інтереси українського населення Закарпаття, пропагував українську культуру, мову та самоствердження української національної ідентичності.

Загалом, політична еліта на Закарпатті в цей період була досить розділена і конфліктна, з великими розбіжностями між угорським і українським населенням. Тим не менш, українські політичні партії зуміли активно діяти та представляти інтереси українців у політичних процесах, сприяючи підвищенню української свідомості та прагненню до політичної самостійності.

Загалом, період 1920–1930-х рр. партійно-політичне життя виявилось складним і напруженим для Закарпаття, характеризувалося боротьбою між різними національними та політичними групами за свої права та інтереси. Ці процеси визначили подальшу еволюцію політичної думки та національної ідентичності на Закарпатті.

Важливим аспектом в аналізі суспільно-політичних процесів на Закарпатті в 1920–1930-х рр. є участь політичних партій у парламентських

виборах. Політична арена Закарпаття була досить розмаїтою, з великою кількістю партій і громадських організацій, що відображало строкатість політичних поглядів та інтересів населення.

Угорські національні партії та громадські організації мали значний вплив на політичний ландшафт Закарпаття. Вони були орієнтовані на захист прав та інтересів угорської громади та пропаганду угорської культури. Ці партії здійснювали активну політичну діяльність, включаючи участь у парламентських виборах, щоб забезпечити своє представництво у законодавчому органі.

З іншого боку, українські політичні партії також активно брали участь у парламентських виборах та здійснювали діяльність з просування українських національних інтересів. Ці партії ставили перед собою завдання захисту та розвитку української культури, мови та ідентичності на Закарпатті. Вони пропагували ідеї національної самостійності та протиставлялися угорському домінуванню.

На уроках історії важливо передавати події з історії Закарпатського регіону не лише фактичним матеріалом, але й сприяти розвитку ключових компетентностей учнів. Це включає хід розвитку аналітичного мислення, критичного мислення, оцінювання інформації, уміння працювати з джерелами, розвиток комунікативних навичок та соціальної компетентності.

Проведення нестандартних уроків, де активно взаємодіють учні, сприяє формуванню цих навичок. Застосування різноманітних методів, таких як активні та інтерактивні методи із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій допомагає учням краще розуміти історичні процеси та події, а також розвиває їхній критичний погляд на світ.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на уроках історії може значно покращити процес навчання та подальшого розвитку ключових компетентностей учнів. Оскільки, це відкриває широкі можливості для доступу до різних видів інформації, розвитку навичок пошуку різноманітних джерел, їхньому аналізу та оцінюванню. ІКТ також дозволяють

створювати інтерактивні уроки, які стимулюють пізнавальну та активну участь учнів, сприяють розвитку комунікативних та соціальних навичок. Застосування відео, аудіо та інших мультимедійних засобів допомагає зробити матеріал більш доступним і зрозумілим для учнів, сприяючи їхньому кращому розумінню та запам'ятовуванню історичних подій. Таким чином, інформаційно-комунікаційні технології відкривають нові можливості для ефективного навчання та розвитку ключових компетентностей учнів на уроках історії.

У результаті проведеного дослідження є очевидним, що цей період історії регіону відіграв важливу роль у формуванні його сучасної історії. Закарпаття у міжвоєнний період пережило низку випробувань, що суттєво вплинули на життя місцевого населення та подальший розвиток регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августин Волошин: два ювілеї / Упорядник Ігор Ліхтей. Ужгород : Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2017. 296 с.
2. Аржевітін С. Закарпатська Україна: викорінення Карпатської України. Том 1. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 952 с.
3. Аржевітін С. Закарпатська Україна: викорінення Карпатської України. Том 2. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 1164 с.
4. Аржевітін С. Карпатська Україна: епоха в добі. Передумови утворення, доба незалежності, спогади і документи. Вінниця : «Тезис», 2013. 865 с.
5. Баран О. Карпатська Україна. Шлях до державності. Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук, Українське Історичне Товариство, 2003. 220 с.
6. Баран О. Чехо-Словаччина і уряд Карпатської України. *Карпатська Україна і Августин Волошин. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави»*. Ужгород : Гражда, 1995. С. 41–47.
7. Басараб М. Роль і місце громадських організацій Закарпаття в процесі боротьби за незалежність України. *Carpatica–Карпатика. Випуск 35. Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Українських Карпат*. Ужгород, 2006. С. 282–291.
8. Басараб М., Вегеш М., Токар М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення: Навчальний посібник. Ужгород : Карпати, 2008. 256 с.
9. Басараб М., Вегеш М., Токар М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення: Навчальний посібник. Видання друге. Ужгород : Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2009. 256 с.
10. Бедь В. Політико-правове становище Закарпаття у складі Чехословацької республіки. *Науковий вісник УжНУ Серія «Історія»*. 2002. №7, 2002. С. 54–58.

11. Бисага Ю. Перша Чехословацька республіка: держава, теорія, влада, право. Ужгород : Закарпаття, 1998. 115 с.
12. Боднар В., Вегеш М., Худанич В. Історія української державності: (Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, коледжів, ліцеїв) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1996. 203 с.
13. Болдижар М. Входження Закарпаття до складу Чехословаччини та його державно-правовий статус. *Державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехословаччини у 1919–1945 роках: Матеріали наук. конф. 3–4 жовт. 1996 р.* Ужгород – Кошице, 1996. С. 3–18.
14. Болдижар М. М. Закарпаття у відносинах між Чехословаччиною та Радянським Союзом у роки Другої світової війни. РадянськоЧехословацький договір 29 червня 1945 року. Закарпаття і Чехословаччина в 1945–1948 роках. *Матеріали наукової конференції, 31 вересня – 2 жовтня 1999 р., Ужгород (Україна) – Кошице (Словаччина).* Ужгород – Кошице, 1999. С. 5–14.
15. Болдижар М., Болдижар С. Державність на Закарпатті: події, факти, оцінки. Ужгород, 2003. 212 с.
16. Болдижар М., Болдижар С. Державність на Закарпатті: правда історії та вигадки фальсифікаторів. Перші кроки. Ужгород, 2004. 136 с.
17. Болдижар М., Мосні П. Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини. Ужгород, 2002. 238 с.
18. Ванат І. Державно-правове становище українців Пряшівщини в рамках ЧСР (1919–1939 pp.). *Zakarpatska Ukrajina v ramci Ceskoslovenska (1919– 1939).* Presa, 2000.
19. Вегеш М. Еволюція державно-правового статусу Закарпаття (Підкарпатської Русі – Карпатської України) у міжвоєнний період. *Актуальні проблеми політичної науки.* Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. Випуск третій. С. 160–171.
20. Вегеш М. Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни: автореф. дис. ... доктора іст. наук / Національна Академія Наук України, Інститут історії України. Київ, 1998. 30 с.

21. Вегеш М. Закарпаття в центральноевропейській політичній кризі напередодні Другої світової війни. *Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси* / За редакцією чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. Київ : Інститут історії України НАН України, 2020. С. 448–486.
22. Вегеш М. Зарубіжна історіографія Карпатської України. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М.М. Вегеш, М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін. [Відповідальний редактор М.М. Вегеш]. Ужгород, 2002. С. 87–102.
23. Вегеш М. Історичне значення Карпатської України. Карпатська Україна (1938–1939). *Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції до 70-річчя проголошення Карпатської України. Пряшів, 5 березня 2009 року*. Пряшів–Ужгород, 2010. С. 9–13.
24. Вегеш М., Міщанин В., Палінчак М. Політична історія Закарпаття крізь призму українського державотворення. 1918–1950 : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 834 с.
25. Вегеш М. Політична історія Закарпаття крізь призму українського державотворення. 1918–1950 : монографія / Микола Вегеш, Василь Міщанин, Микола Палінчак. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 834 с.
26. Віднянський С. Карпатська Україна як форма української державності напередодні Другої світової війни. *Друга світова війна і доля народів України: Тези доповідей 3-ї Всеукраїнської наукової конференції*. К., 2008. С. 42–43.
27. Віднянський С. Політичний рух на Буковині та Закарпатті. *Україна : політична історія. ХХ – початок ХХІ ст.* / Редакційна рада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редколегія: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець (співголови) та ін. К. : Парламентське вид-во, 2007. С. 616–662.
28. Вовканич І., Гайдош М. Оптаційні процеси між Чехословаччиною і СРСР у перші післявоєнні роки. *Науковий вісник УжДУ: Серія: Історія*. Ужгород, 1998. Вип. 2. С. 97–102.

29. Возз'єднання Закарпаття з Україною: Матеріали наук. конф., присвяч. 60-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною. Ужгород, 29 червня 2005 р. Ужгород, 2006. 198 с.
30. Габор В. Становлення української преси Закарпаття (20–30-ті рр. XX ст.). *Українська періодика: історія і сучасність: доповіді та повідомлення другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. 21–22 грудня 1994 р.* Львів–Житомир, 1994. С. 52–55.
31. Данилюк Д. Д. Історіографія Закарпаття в новітній час (1917–1985). Львів: Вид-во «Вища школа». 1987. 130 с.
32. Данилюк Д. Д. Історія Закарпаття: навчальний посібник з краєзнавства / Ред. Л. Ільченко. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2013. 304 с.
33. Данилюк Д. Д. Українська історіографія історії Закарпаття 1919–1945 рр. *Карпатська Україна і Августин Волошин: Матеріали міжнар. наук. конф. «Карпатська Україна – пролог відродження української держави» (Ужгород, 11–12 березня 1994 року)* / Павло Чучка (відп.ред.). Ужгород: Гражда, 1995. С. 97–109.
34. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. 720 с.
35. Кляп М. І., Кляп М. П. Августин Волошин і розвиток освіти на Закарпатті в період чехословацької доби. *Доповіді наук. семінару, присвяченого 80-ій річниці утворення Чехословаччини «Закарпаття в складі Чехословаччини: Проблеми відродження і національного розвитку» (Ужгород, 28 жовтня 1998 р.)*. Ужгород, 1999. С. 160–171.
36. Маркусь В. Чехо-Словаччина. Закарпаття в Енциклопедії Українознавства / Редактор-упорядник проф. Василь Маркусь. Ужгород : Видавництво «Гражда», 2003. С. 196–197.
37. Марценюк Р. Відродження українства на Закарпатті в умовах Чехословацької республіки (1919–1939 рр.) як спосіб формування

національного сприйняття. *Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри. Збірник наукових праць*. К., 2004. С. 266–269.

38. Марценюк Р. Національно-державне відродження українства на Закарпатті (1918–1939 рр.). Автореферат дис. ... канд. іст. наук. Спеціальність 09.00.12 — Українознавство. К., 2004. 18 с.

39. Олашин М. Події Карпатської України в оцінці Степана Росохи. *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник IV–XVIII. Карпатська Україна: Національне відродження. Політичний розвиток. Персоналії. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України (11–12 березня 1999 року)*. Ужгород, 2000. С. 78–81.

40. Пайкош О. Мовна боротьба на Закарпатті 20–30-х років ХХ ст. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992 р.)* / Редколегія: Б.К. Галас (відповідальний редактор) та ін. Ужгород, 1993. С. 251–259.

41. Пап С. Історія Закарпаття : в 3-х т. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001–2003. Т. 3. 2003. 644 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця.

Участь політичних партій Закарпаття у парламентських виборах 1924 р.

№ п/п	Назва партії	Кількість поданих голосів	Відсотки
1	Комуністична партія Чехословаччини	100 242	39,4
2	Автономна партія автохтонів Підкарпатської Русі	28 113	11,0
3	Соціал-демократична партія Підкарпатської Русі	23 826	9,4
4	Автономний земледільський союз	21 161	8,4
5	Карпаторуська трудова партія (у союзі з Чехословацькою народно-соціалістичною партією)	20 068	8,0
6	Єврейська народна партія	17 941	7,0
7	Аграрна партія	15 058	5,9
8	Руська хліборобська (земледільська) партія (у союзі з Чехословацькою народною партією)	11 107	4,4
9	Єврейська демократична партія	9 914	3,9
10	Руська народна партія (у союзі з Чехословацькою національно-демократичною партією)	2 780	1,1
11	Чехословацька промислова партія	2 748	1,1

Джерело: Аржевітін С. Карпатська Україна: епоха в добі. Передумови утворення, доба незалежності, спогади і документи. Вінниця: «Тезис», 2013. 865 с. С. 418.

Додаток Б

Таблиця.

Участь політичних партій Закарпаття у парламентських виборах 1925 р.

№ п/п	Назва партії	Кількість поданих голосів	Відсотки
1	Комуністична партія Чехословаччини	76 764	31,2
2	Аграрна партія	34 916	14,2
3	Коаліція угорських партій (у союзі з німецькими партіями)	29 102	11,8
4	Автономний земледільський союз	28 799	11,6
5	Єврейська народна партія	19 121	8,0
6	Чехословацька соціал-демократична партія	18 183	7,4
7	Карпаторуська трудова партія (у союзі з Чехословацькою народно-соціалістичною партією)	15 574	6,3
8	Єврейська демократична партія	11 717	4,8
9	Християнсько-народна партія (у союзі з Чехословацькою народною партією)	7 398	3,0
10	Руська народна партія (у союзі з Чехословацькою національно-демократичною партією)	3 121	1,3
11	Чехословацька промислова партія	1 114	0,4

Джерело: Аржевітін С. Карпатська Україна: епоха в добі. Передумови утворення, доба незалежності, спогади і документи. Вінниця: «Тезис», 2013. 865 с. С. 432.

Додаток В

Таблиця.

Участь політичних партій Закарпаття у парламентських виборах 1929 р.

№ п/п	Назва партії	Кількість поданих голосів	Відсотки
1	Аграрна партія (спільно з Єврейською демократичною партією)	77 419	29,1
2	Руський блок (АЗС, КТП, РНС, РНП у союзі з Чехословацькою національно-демократичною партією)	48 609	18,1
3	Комуністична партія Чехословаччини	40 582	15,2
4	Коаліція угорських партій	30 234	11,4
5	Чехословацька соціал-демократична партія	22 924	8,6
6	Єврейська народна партія	16 762	6,3
7	Християнсько-народна партія (у союзі з Чехословацькою народною партією)	8 979	3,4
8	Чехословацька промислова партія	7 348	2,8
9	Чехословацька народно-соціалістична партія	5 671	2,1

Джерело: Віднянський С. Політичний рух на Буковині та Закарпатті. Україна : політична історія. XX–початок XXI ст. / Редакційна рада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редколегія: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець (співголови) та ін. К. : Парламентське вид-во, 2007. С. 621.